वाटा आणि वळणे...

लेखक :- महेंद्र कुलकर्णी

साहित्य प्रतिष्ठान

वाटा आणि वळणे...

प्रथम आवृत्ती : १६ एप्रिल २०१२

संकल्प, संकल्पना, लेखन: **महेंद्र कुलकर्णी**

9820605381

मांडणी व सजावट : सोनाली घाटपांडे

प्रकाशन :

ई साहित्य प्रतिष्ठान

जी ११०२, इटर्निटी

ठाणे, ४००६०४

www.esahity.com

© 2012महेंद्र कुलकर्णी.

या पुस्तकातील लेखन व चित्रे यांचे सर्व हक्क महेंद्र कुलकर्णी यांचेकडे असून यातील कोणताही भाग कोणत्याही स्वरूपात प्रकाशित करण्यापुर्वी त्यांची परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

संपर्क :

esahity@gmail.com

९८६९६७४८२०

अधिक माहितीसाठी या लिंक्सना भेट द्या -

www.facebook.com/esahity Marathi kavita Kavyanjali http://kayvatelte.com/

www.esahity.com

लेखकाचे शब्द

स्वतःबद्दल काही लिहायचं म्हटलं की खरंच थोडं कठीण वाटतं, तरी पण हा एक लहानसा प्रयत्न.

माझं नाव महेंद्र कुलकर्णी. गेले तीन वर्ष "काय वाटेल ते" या ब्लॉगवर (http://kayvatelte.com) अगदी कुठल्याही विषयावर लिहीत असतो . आपल्या आजूबाजूला घडणा -या घटनांवर आपलं प्रत्येकाचंच काही तरी मत असतं. मग ते राजकारण, घरातली एखादी घटना , किंवा एखादा नवीन सिनेमा असो. पण आपलं मत ऐकुन घ्यायला कोणी तयारच नसतं! केवळ हेच एक कारण की केवळ आपली मतं मांडायला एक व्यासपीठ असावं म्हणून आपल्या ब्लॉग वर लिहीणं सुरु केलं.

सुरुवातीला राजकाणावर पण लिहीत होतो . पण हल्ली राजकारण हा विषय इतका उगाळून झालेला असतो की त्यावर लिहीण्याची इच्छाच होत नाही . गेल्या तीन वर्षात निरनिराळ्या विषयांवर जवळपास ६०० च्या वर लेख माझ्या ब्लॉग वर लिहीलेले आहेत, ज्या मधे कथा, ललित, प्रवास वर्णनं, खाद्ययात्रा आणि अवांतर वगैरे विषय आहेत.

व्यवसायाने मी मेकॅनिकल इंजिनिअर , आणि नोकरी मार्केटींग मधे. त्यामुळे कामा निमित्त प्रवास खूप घडतो .

काही लोकांचं असतं की एखाद्या भागात फिरायला गेल्यावर तिथल्या जेवणाला नांवं ठेवायची आणि आपला स्वतःचा मुड खराब करून घ्यायचा . माझा एक भोपाळचा मित्र जेंव्हा गुजराथला आला होता, तेंव्हा त्याची कम्प्लेंट म्हणजे प्रत्येक भाजी मधे घातला जाणारा गुळ , आणि जितके दिवस तो अहमदाबादला होता तितके दिवस दररोज जेवायला बसतांना चिडचिड करायचा. पण माझं तसं नाही, गुजरातला गेल्यावर ज्या चवीने तिथल्या गोड भाज्या , आणि गोड कढी आवडीने खातो, त्याच आवडीने नागपूरला गेल्यावर काशीनाथ सावजी चा चिकन रस्सा, किंवा गोव्याला गेल्यावर फिशकरी राईस खातो.

एकदा घराबाहेर पडल्यावर खाण्याच्या तक्रारी करणं सोडलं की मग कुठलाही प्रवास हा सुसह्य होतो . आणि माझी खाण्याच्या बाबतीत काहीच कम्प्लेंट नसल्याने, महिन्यातले १५ दिवस कामानिमित्त प्रवास करावा लागला तरीही माझी काही तक्रार नसते.

प्रवास करतांना बरेचदा अनपेक्षित पणे काही गोष्टी समोर येतात. जसे एकदा सम्बलपूर हून रायपूरला परत येतांना रस्त्यावर एके ठिकाणी उत्खनन सुरु असलेले दिसले . क्युरिओसिटी मुळे तिथे थांबलो आणि नशिबाने तिथे जगविख्यात असलेले उत्खनन शास्त्रा वर ज्यांची किमान डझनभर तरी पुस्तकं रेफरन्स बुक म्हणून वापरली जातात असे अरूण कुमार शर्मा वय अंदाजे ७५ च्या वर भेटले . त्यांची भेट झाली , आणि त्यांनी जून्या वास्तू कशा पहायच्या, त्या मधे काय पहायचं याचे मुलभूत धडे दिले , आणि त्या नंतर प्रवास करतांना एक वेगळी दृष्टी ठेऊन प्रवास करण्याची सवय लागली.

सामान्य पणे प्रवास वर्णनं लिहितांना केंव्हा निघालो , कुठे थांबलो, काय खाणं झालं , आणि शेवटी थोडक्यात काय

पाहिलं अशा पठडीतली प्रवास वर्णनं लिहिणे मला कधीच जमले नाही -तर "प्रत्येक प्रवास - माझ्या नजरेतून" अशा प्रकारचे काहीसे लिखाण माझ्या ब्लॉग वर आढळेल . प्रवास वर्णनात बरेचदा साईट सिईंग शिवाय पण ब -याच काही गोष्टी आलेल्या असतात- जसे खीर भवानी ही काश्मीर मधली भटकंतीची पोस्ट वगैरे किंवा गुजराथ मधली पटोला साडी वरची पोस्ट . प्रवासाला गेलो , आणि एखादी गोष्ट पाहिली म्हणून त्या वर लिहीले असे मी कधीच करत नाही . जी गोष्ट पाहिली तिला जर एखादा वेगळा पैलू असेल तरच त्यावर लिहीण्याचा प्रयत्न करतो मी.

प्रवास करतांना फक्त मोबाइल फोनचा कॅमेरा वापरण्याची माझी सवय आहे . बरेचदा स्पेशली जेंव्हा एखादं मस्त पैकी कोरीव काम असलेलं मंदीर पहातो , किंवा दूरवर उडणारा पांढरा स्वच्छ बगळ्यांचा थवा पहातो , तेंव्हा असं वाटतं की आपणही एखादा एसएलआर घ्यावा , पण राहून जातं. तसंही एक मोबाईल सांभाळणंच तर कठीण असतं , अजून एक लायब्लिटी कशाला हा विचार तर नक्कीच असतो मनात . नुकताच माझा लॅपटॉप हरवल्याने माझ्या वेंधळे पणाव र पूर्णपणे शिक्कामोर्तब झालेले आहे . असो.

हे ई बुक ब-याच दिवसांपासून पब्लिश करण्याचे चालले होते, पण काही ना काही कारणाने राहून जात होते.
सुनील सामंत, सोनाली घाटपांडे आणि प्रथमेश यांनी या साठी बराच वेळ दिला आणि हे पुस्तक तुम्हा सगळ्यांपर्यंत पोहोचवले त्यासाठी त्यांचे आभार .
या व्यतरिक्त अजून काही लेख वाचायचे असतील तर ब्लॉगला जरूर भेट द्या.

महेंद्र कुलकर्णी (9820605381)

अनुक्रमणिका

चापानेरचे वर्ल्ड हेरीटेज ६
सांचीचा स्तूप १४
फोर्ट अग्वादा- गोवा १८
आठवं आश्चर्य.. स्टेप वेल.. २२
द्वारका - ओखा पोर्ट २८
फोर्ट ग्वालियर ३३
उत्खननाच्या साईट्वर - १ ३४
उत्खननाच्या साईट्वर - २ ४०
खीर भवानी. ५४
रानीकी वाव - वर्ल्ड हेरीटेज ५९
सूर्य मंदीर - मोढेरा ६३

चापानेरचे वर्ल्ड हेरीटेज

खरं तर जेंव्हा त्या रस्त्याने गेलो, तेंव्हा आपण इथे थांबु असे कधीच वाटले नव्हते. सकाळची १० ची वेळ होती. कोवळी उन्हं त्या तटबंदीच्या दगडावर पडून सोन्यासारखी झळाळी आणत होती त्या तटबंदीला. इतकं सुंदर दृष्य क्वचितच दिसतं, त्या सोनेरी रंगावर नजर ठरत नव्हती. मधेच एक सज्जा पण दिसत होता. तटबंदीला सज्जा?? पहिल्यांदाच पाहिला होता.

दुरुन दिसणारी भिंत आणि सज्जा

विटांचे बुरुज.. सगळी भिंत दगडाची मग हे बुरुज विटांचे का.

चापानेर!! बडोद्या पासून फक्त ५० किमी वर असलेली ही जागा. तसं म्हटलं तर ही जागा प्रसिद्ध आहे ती पावागढ वासीनी देवी साठी. लोकं चापानेरला येतात, आणि इथून सरळ गडावर निघून जातात देवीच्या दर्शनासाठी. इथे ही तटबंदी असलेला भाग पहायला कुणीच येत नाही. माझ्या बरोबर असलेला मित्र पण म्हणाला की आधी इथे दहादा तरी येऊन गेलो असेन, पण फक्त देवीचे दर्शन घेऊन परत गेलो, इथे काय आहे ते पहायला आलो नाही. पण मला मात्र समोरच्या तटबंदीचा मोठा दिंडी दरवाजा सारखा खुणावत होता- काहीतरी वेगळं पहायला मिळेल आत असे सारखे वाटत होते. शेवटी रहावलं नाही, आणि ड्रायव्हरला गाडी साईडला घ्यायला सांगितली.

उतरून आत त्या दरवाजाकडे निघालो. बाहेरून पाहिल्यावर ही भिंत म्हणजे शहराची तटबंदी असल्यासारखी दिसत होती. त्या तटबंदीला पण सरकारी खर्चाने कुंपण घातलेलं दिसत होतं. मुळ बांधकाम काही ठिकाणी दगडी , तर काही ठिकाणी विटांचे बांधकाम दिसत होते. बुरुज विटांचा बघून तर मला आश्चर्यच वाटले. बुरूज तर दगडी असायला हवे ना?

मुख्य प्रवेशद्वाराच्या शेजारची जागा. अजून किल्ल्यात जायचं आहे, पण समोरच आधी मुतारी दिसते. खरं तर हा फोटो वर लावायला हवा होता, आणि नंतर वरचा मुख्य दाराचा.

कार पार्क करुन त्या दिंडी दरवाजा कडे निघालो. जसा जसा जवळ जात गेलो, तसा तसा मिथेनचा उग्र वास नाकात शिरत होता. किळस वाटली आणि रागही आला, इतक्या चांगल्या जुन्या धरोहरचा मुतारी म्हणून केल्या जाणारा उपयोग पाहिल्यावर! आत काय आहे याची काहीच कल्पना नव्हती सरळ आत चालत गेलो. मुख्य दरवाजाच्या वर एक सज्जा दिसला. बहुतेक पूर्वीच्या काळी इथे वाजंत्री , म्हणजे चौघडा वाजवण्यासाठी लोकं बसत असावेत का? की बाहेर नजर ठेवण्यासाठी आहे तो??

थोडं आत गेलं की तिसरं दार लागतं. गावातल्या लोकांचा वहिवाटीचा रस्ता आहे हा.

शहर मस्जिद पुर्ण व्ह्यु.पाच घुमट आणि बरेच खांब असलेले हे स्ट्रक्चर आहे .

थोडं आत चालत गेल्यावर आपल्या गेलेल्या वैभवाच्या खुणा अंगावर बाळगत दगडी भिंत साथ देत होती. समोरच्या दरवाजाच्या शेजारी एक फुलं कोरलेले दिसत होते. थोडे पुढे गेल्यावर डाव्या हाताला एक चांगल्या स्थिती मधे असलेली एक पाच घुमट असलेली इमारत आणि तिचे दोन मिनार लक्ष वेधून घेत होते. टूरीझम डिपार्टमेंटचे तिकिटांचे काउंटर पण गेट वर दिसले.   आत गेल्यावर एक मॉडरेटली कलाकुसर केलेली इमारत समोर दिसत होती. एका दगडावर लिहले होते , की ही इमारत १५२२ साली बांधण्यात आली .म्हणजे ५३३ वर्षापूर्वी- मनातल्या मनात गणित केले.

भिंत, बाहेरुन दगडाची आणि आत मात्र विटा , चुना बांधकाम असलेली.

जामा मस्जिद मिनाराचे कार्व्हिंग

कला कुसर जरी फारशी केलेली नसली, तरी इमारत खूप छान दिसत होती. इतकी वर्ष झाली तरीही अजुन ही इमारत चांगल्या अवस्थेत आहे. कदाचित फार जास्त लोकं येत नसेल म्हणून असेल. आत शिरल्यावर एखाद्या हिंदू मंदिराच्या प्रमाणे खूप खांब असलेले सभामंडप दिसले . प्रार्थना करण्यासाठी कोनाडे केलेले आहेत बऱ्याच ठिकाणी. मस्जिद मधे पण एक प्रकारचा घाण वास सुटला होता. इथे पण कोणीतरी कोप-यामधे मुत्रविसर्जन केलेले दिसत होते. इतकी जुनी आणि सुंदर वास्तू, जी पुरातत्त्व विभागाच्या अखत्यारीत आहे अशी- आणि ही अवस्था?? पुरातत्त्व विभाग बरोबर आपलंही काही कर्तव्य आहे हे मी विसरलोच होतो.

मस्जिदच्या आवारातच एक दगडी भिंत तुटलेली दिसत होती. ती पाहिल्यावर लक्षात आलं, की बाहेरची तटबंदी काही ठिकाणी विटांची, आणि काही ठिकाणी दगडी का आहे ते. बाहेरुन दगडी बांधकाम, पण आतमधे मात्र चांगली ५ फुटाची विटांची भिंत आणि त्याला आतून पण दगडाने मढवलेले.. असा तो प्रकार दिसत होता. मस्जिद एका ओट्यावर बांधलेली आहे. ५०० वर्ष जुनी वास्तू ,म्हणून खूप महत्त्वाची वास्तू आहे ही.

आत मधे फिरून आल्यावर बाहेर निघालो, तर बाहेर गेटवर पुरातत्त्व विभागाच्या तिकीट घरात विचारले की इथे राजवाडा कुठे आहे? तसं काही शिल्लक नाही म्हणे इथे! पण हो, एक जामा मस्जिद म्हणून मस्जिद आहे म्हणे. साधारण एक किमी अंतरावर. उन्हं तर तापलं होतं, पण दहा मिनीटे चालल्यावर पुन्हा शहराची तटबंदी लागली. आता मोडकळीस आलेली, आजूबाजूला असलेले जुन्या घरांचे जोते, अर्धवट पडलेल्या भिंती॰ एक वेगळीच वातावरण निर्मिती करत होत्या. कोणीही समोर नव्ह्तं. मला क्लिंट इस्ट्वुड चा जुना सिनेमा आठवला. रखरखीत टळटळीत दुपार झाल्यासारखं उन्हं सकाळच्या ११ वाजताच होतं.

मस्जिद समोर पोहोचलो. दुरून तर फक्त एक खूप मोठी असलेली मस्जिद असं वाटत होतं. चार मिनार, भरपूर घुमट , असलेली एक मोठी इमारत दिसत होती समोर.उंचवट्यावर बांधलेली सोनेरी दगडांची इमारत , बाहेरच्या बाजूला उघडणाऱ्या खिडक्या § की त्याला सज्जे म्हणायचं? कोरीव काम केलेले आहे त्यावर. वर चढून जाण्यासाठी पायऱ्या डाव्या आणि उजव्या बाजूला दिसत होत्या. इमारतीच्या आवारात शिरल्यावर वर्ल्ड हेरीटेज चे बोर्ड दिसले. म्हणजे अनपेक्षित पणे आपण एका महत्त्वाच्या जागी पोहोचलो तर!! स्वतःलाच शाबासकी दिली.

जामा मस्जिदचा मुख्य एंट्रन्स!

१५ फुट जाडीची भिंत ही शेवटची, आणि इथुन बाहेर पडलं की समोर दिसते ती जामा मस्जिद

मस्जिद खूप सुंदर आहे. बांधकाम पुर्ण होण्यास ८० वर्ष लागली असा कुठेतरी उल्लेख वाचला. पायऱ्या चढून आत शिरल्या बरोबर समोरच एक १५ बाय १५ चा व्हरंडा दिसतो. त्यातून डावीकडे पाहिले तर मस्जिदचे दार , आणि इतर ३ दिशांना बगीचे दिसत होते. कोरीव काम केलेल्या बऱ्याच जाळ्या मात्र आता तुटल्या आहेत , पण जितक्या शिल्लक आहेत तितक्या पाहिल्यावर इतर वस्तूची कल्पना येते.
आत शिरल्या बरोबर दोन्ही बाजूला पडलेल्या खोल्या दिसतात. नेहेमी प्रमाणे समोर एक मोठे आंगण आहे. तिथे साधारण लोकं नमाज पढण्यासाठी यायचे. इथे पण गाईड नाहीच, त्यामुळे कोणीच काही सांगायला नव्हते. पुन्हा तिकीट काउंटरवरच्या बाईंच्या कडे गेलो , आणि त्यांच्याकडे चौकशी केली , तर त्या बाइने तिला माहीती असलेली माहिती सांगितली.

छत आणि वरचे तिन मजले

कोरीव काम मिनारावरचे

तुटलेले खोल्यांचे अवशेष.. मशिदीच्या अंगणात. याच अंगणात आम जनता नमाज पढायची

ही एक ३ मजले असलेली मस्जिद आहे. अशा प्रकारची मस्जिद ही भारतामधे एकुलती एक आहे म्हणून महत्वाची.खालच्या मजल्यावर राजा स्वतः नमाज पढायचा, दुसऱ्या मजल्यावर त्याच्या राण्या, आणि तिसऱ्या मजल्यावर इतर सरदारांच्या बायका नमाज पढायच्या. मला आतापर्यंत वाटायचं की मस्जिद मधे फक्त पुरुषंनाच नमाज पढण्याची परवानगी आहे , पण इथे समजलं की बोहरा समाजात स्त्रियांना पण परवानगी आहे मस्जिद मधे येण्याची.मस्जिदच्या आतल्या भागात १७५ खांब आहेत. थोडंफार मंदिराच्या सभा मंडपा प्रमाणे बांधकाम आहे या मस्जिदचे. बऱ्याच ठिकाणी कोरीव काम पण केलेले आहे. पाचशे वर्षापूर्वी इथे कोणी मुस्लिम राजा होता, त्याच्या काळातले हे बांधकाम अजूनही सुस्थितीत आहे. त्या राजाबद्दल काही फारशी माहिती मिळाली नाही.

इतकी महत्त्वाची वास्तू, वर्ल्ड हेरीटेज असलेली, पण पूर्णपणे दुर्लक्षित. १४८८ पर्यंत हा किल्ला हिंदू राजा चौहानच्या ताब्यात होता, पण नंतरच्या काळात मात्र मुस्लिम राजा मुहम्मद ने ह्या राज्याला जिंकले.नंतर बेगाडा सुलतानाने ही जामा मस्जिद बांधली. १७५ खांब असलेली ही देखणी वास्तू युनेस्कोच्या नजरेस पडल्यावर हीला वर्ल्ड हेरीटेजचा दर्जा देण्यात आला. उंचावर प्लिंथ असलेली एक तीस मिटर उंचीची वास्तू अतिशय देखणी आहे .एका गोष्टीचे वाईट वाटले, की आपल्याकडे काय चांगल्या गोष्टी आहेत ते पण आपल्याला इतर कोणीतरी सांगावे लागते? दुर्दैव!! दुसरं काय!!

सांचीचा स्तूप

पाच रुपयांच्या नोटेवर एक चित्र नेहमी असायचं, ते पाहिलं की त्या बद्दल एक वेगळंच आकर्षण वाटायचं, ते चित्र होतं "सांची स्तूप". बौद्ध धर्मीयांच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाचे असलेले हे ठिकाण आज वर्ल्ड हेरीटेजच्या नकाश्यावर अग्रस्थानी आहे. कित्येक वर्ष "सांची" ही जागा कुठेतरी बिहारात आहे असे वाटायचे मला.

कामानिमित्त भोपाळ हून विदीशा मार्गे बीनाला जायला निघालो. जातांना अल्पोपाहारासाठी म्हणून विदीशाला थांबलो. विदीशाला प्रसिद्ध असलेली कचोरी आणि जिलबीचा नाश्ता करून पुढे निघणार, तेवढ्यात एक प्रवासी गट समोरून आला, आणि नुकतेच पाहून आलेल्या स्तूपाच्या जवळ साधे पाणी पण मिळू शकले नाही म्हणून त्यातले लोक वैताग व्यक्त करीत होते. त्यांचं बोलणं ऐकून उत्सुकता चाळवली आणि ते कुठल्या स्तूपाबद्दल बोलताहेत आणि तो कुठे आहे याची चौकशी केली, तर समजलं की फक्त ९ किमी अंतरावर हे सांचीचे स्तूप आहे.जातांना थोडी वाकडी वाट करून स्तूप पाहून मग पुढे बीनाला जायचे ठरवले.

आम्ही जेव्हा त्या ठिकाणी पोहोचलो, तेव्हा तिथे मप्रचा कडक उन्हाळा सुरू होता. कारच्या वातानुकुलीत सौख्यामधून बाहेर आल्यावर उन्हाचे चटके बसत होते अंगाला.पायातल्या बुटांच्या तळव्याखाली पण उष्णता जाणवत होती. या स्तूपाशेजारी खूप सुंदर बाग केलेली आहे. आम्ही जवळपास कुठे गाईड वगैरे दिसतो का म्हणून चौकशी केली, पण अर्थात तिथे कोणीच नव्हते. फक्त काकडी विकणारा एक माणूस मात्र झाडाखाली बसला होता, तो म्हणाला कोणी व्हिआयपी येणार असेल तर काही साहेब लोकं येतात इथे.

तसं म्हटलं तर °सांचीचा° संबंध कधीच गौतम बुद्धाशी आला नाही. सम्राट अशोकाने बौद्ध धर्म स्वीकारल्यावर त्याला एक जागा हवी होती की जी शहरापासून फार दूर पण असू नये आणि फार जवळ पण असू नये ़ जेणेकरून बौद्ध भिक्खूंना भिक्षा मागण्यासाठी फार दूर जावे लागू नये . याच उद्देशाने विदिशापासून साधारण ८-९ किमी वर असलेली ही सांचीच्या स्तूपाची जागा निवडण्यात आली होती
. या स्तूपाचे पौराणिक वास्तू संशोधनाच्या दृष्टीने म्हणून महत्त्व खूप जास्त आहे याचे पहिले कारण म्हणजे ह्या स्तूपाच्या निर्मितीचे काम सम्राट अशोकाने इ.स. पूर्व २७३ साली सुरु केले होते . ख्रिस्त पूर्व काळात निर्मिलेल्या फार कमी वास्तू आज अस्तित्वात आहेत , त्या पैकी ही एक! या दोन्ही कारणांमुळे या स्तूपाचे महत्त्व खूप वाढते.

स्तूपाचे काम जरी इ.स. पूर्व २७३ साली सुरू झाले असले, तरीही त्या नंतरच्या ५०० वर्षांच्या काळात मुख्य स्तूपाच्या आसपास अशा अनेक स्तूपाचे आणि मठांचे काम १२व्या शतकापर्यंत सुरू राहिले. या मठांमध्ये बौद्ध भिक्खू राहून अर्चना करीत, आणि भिक्षा मागण्यासाठी जवळपासच्या गावात जात असत . ही जागा इतकी अद्वितीय आहे, की त्या काळात (म्हणजे इस पूर्व) जगात कुठेही अशा प्रकारचे

बांधकाम तयार झालेले नाही. इतके असून सुध्दा   ह्या स्तूपाची जागा म्हणजे एक असेच दुर्लक्षित वर्ल्ड हेरीटेज ठिकाण आहे . भारतीय लोकं भोपाळला गेल्यावर सरळ पचमढीला निघून जातात, पण केवळ ६८ किमी वर असलेल्या ह्या जागेला कोणीच फारशी भेट देत नाहीत.

या स्तूपांनी बौद्ध धर्माचा सुवर्णकाळ पाहिलेला आहे. १८१८ पर्यंत ह्या स्तूपाचे अवशेष पुर्णपणे दुर्लक्षित होते, म्हणजे या स्तूपाचे अस्तित्व किंवा महत्त्व पण कोणालाच माहीत नव्हते. पण १८८१ मध्ये काही ब्रिटिश अधिकार्यांिच्या नजरेत हा स्तूप आल्यावर मात्र या जागेवर बरंच उत्खनन करण्यात आले , आणि बाहेर निघालेल्या या स्तूपाची दुरुस्ती पण करण्यात आली. हे दुरुस्तीचे काम १९१२ ते १९१५ या काळात झाले . स्तूप म्हणजे काय?? तर, गौतम बुद्धाच्या परीनिर्वाणाची खूण म्हणजे स्तूप असे म्हटले जाते.

मुख्य स्तूपाच्या समोर असलेले ते सुंदर कोरीव काम असलेले चारही दिशांना असलेले द्वार पाहिले, आणि नकळतच मनातल्या मनात त्या कारागिरांना हात जोडले गेले. या कमानींवर अतिशय सुंदर असे कोरीव काम केलेले आहे. त्या कोरीव कामामध्ये बौद्ध धर्माच्या काही प्रतीकांचा वापर करण्यात आलेला आहे. पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण अशी चार दारं (कमानी) आहेत, एका कमानीवर जातक कथा, तर दुसर्याक एका कमानीवर गौतम बुद्धाच्या चरित्रातले काही प्रसंग पण कोरून दाखवण्यात आलेले आहेत. त्यावरची सगळी चित्र काही वाचता आली नाहीत, आणि त्यामुळे गाईडची कमतरता प्रकर्षाने जाणवली.

इसवीसन पुर्वीचे इतके सुंदर कोरीव काम ्जगात कुठेच नसावे .

या स्तूपामधली सगळ्यात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे घुमटाचा आकार..घुमटाचा आकार बनवणे हे इंजिनीअरिंगच्या दृष्ट्या फार कठीण समजले जाते. पूर्वीच्या काळी केवळ दगड व्यवस्थितपणे चौरस आकारात कापून आणि माती वापरून एकत्र बसवून बनवलेला घुमटाचा आकार केला आहे तो शंभर टक्के अचूक आहे. त्यात तसूभरही चूक नाही! . ख्रिस्त पूर्व काळात , कुठलीही औजारं नसताना इतकी सुंदर कलाकृती कशी काय निर्माण केली गेली असावी ? हा प्रश्न राहून राहून मनात येत होत

या स्तूपाचा अक्ष पण पृथ्वीच्या अक्षाशी समांतर आहे. पूर्वीच्या काळी हे साध्य करायला काय केले असावे? हा प्रश्न मनात उठत होता. या मुख्य स्तूपाच्या शेजारीच अर्धवट तुटलेले वगैरे असे दुसर्याह स्तूपाचे नुतनीकरण केले गेले आहे, पण हा मुख्य स्तूप म्हणजे कलाकारीचा अप्रतिम नमुना समजला जातो .

स्तूपाच्या वरून एक प्रदक्षिणा घालण्याची सोय केलेली आहे, चारही दिशांना सातपुड्याच्या रांगा , आणि उन्हामुळे वैराण झालेली जमीन दिसत होती. समोर बनवलेली बाग मात्र अगदी व्यवस्थितपणे राखली असल्याने डोळ्याला आल्हाददायक वाटत होते. एक उत्कृष्ट आणि महत्त्वाची पौराणिक वास्तु म्हणून अवश्य भेट द्यायला हवी.

बौद्ध धर्मीयांच्या मते देखील गौतम बुद्धाशी संबंधित नसल्याने ह्या वास्तुला फारसे धार्मिक महत्त्व दिले जात नसावे, आणि म्हणूनच फारशी वर्दळ पण इथे नसते .तरीही एकदा आवर्जून भेट द्यावी असे हे एक ठिकाण आहे.

फोर्ट अग्वादा- गोवा

गोवा म्हंटलं की समुद्र ,मासे, काजू (बाटलीतली आणि पाकिटाला 😃) आणि परदेशी पर्यटक, अंगात शर्ट न घालता भाड्याने घेतलेल्या बाइक वर फिरतानाचे आठवतात. आपल्याला त्यांच्या गोऱ्या रंगाचे कौतूक तर त्यांना कातडी टॅन करून घेण्याचे डोहाळे. फेअर ऍंड लव्हली ची जाहीरात पाहताना ह्या लोकांच्या मनात काय येत असेल ? हा विचार नकळतच मनात आला आणि एकदम हसू फुटलं . हे लोकं टॅनिंग साठी असे उघडे फिरतात , पण अशा उघड्या फिरण्यामुळे त्यांची त्वचा टॅन होण्याऐवजी अक्षरशः लाल ला रंगाची दिसायला लागते , आणि त्यांना पाहिलं की सोलून उलटा टांगलेल्या बोकड किंवा लाल तोंड्या माकडाची आठवण येते मला!
समुद्र हा तर गोव्याचा एक महत्वाचा अट्रॅक्शन फॅक्टर आहेच , पण सोबतच इतरही बऱ्याच जागा आहेत , ज्यांच्याकडे फारसं लक्ष जात नाही- फोर्ट अग्वदा° हा पण त्यातलाच एक. पोर्तुगीज लोकांनी १६व्या शतकात सिंकेरीम बिच (ताज हॉटेल जवळ) जवळ बांधलेला हा एक किल्ला (मी स्वतः पण हा किल्ला कित्येक वर्ष गोव्याला येत असलो तरीही पाहिला नव्हता म्हणून दुर्लक्षित म्हणतोय). अग्वादा हा एक पोर्तुगीज शब्द, याचा अर्थ म्हणजे पाणी भरण्याची जागा (वॉटरींग प्लेस) . जहाजा मधे पाणी भरण्यासाठी इथे जवळपास २४ लाख गॅलन पाणी स्टोअर केले जात असे. १७ कॉलम वर उभी असलेली ही अंडरग्राउंड टॅंक पूर्वीच्या काळी खूप महत्त्वाची होती. पोर्तुगल हून येणाऱ्या जहाजांचा हा भारतातला पहिला स्टॉप असायचा , त्यांना पाणी पुरवठा करण्यासाठी हा किल्ला बांधला होता. किल्ल्यावरून पाहिले असता चारही बाजूला व्यवस्थित नजर ठेवता येते , त्यामुळे किनाऱ्यावर येणाऱ्या पोर्तुगीज जहाजांना पुर्ण संरक्षण पुरवता यायचे.

तांबड्या चिऱ्याने बांधलेला हा किल्ला अजूनही दिमाखात वारा पावसाशी टक्कर देत उभा आहे. चिरा म्हणजे एक प्रकारच्या अग्निजन्य खडकातून कापून काढलेला दगडाचा तुकडा. हे असे दगडाचे/खडकाचे तुकडे तसं म्हंटलं तर फारच कच्चे असतात , पण या मधे एक जांभा नावाने ओळखला जाणारा चिरा , जेंव्हा उन- पावसाला जसा एक्स्पोझ होतो तसा तो जास्त पक्का होत जातो . हा किल्ला पण जांभा चिऱ्यातून बनवलेला आहे.

लहानपणापासूनच चांदोमामा चांदोमामा , रुसलास का ? लिंबोणीच्या झाडामागे ४. कविता ऐकत मोठे होतो कवितेतला मामाचा वाडा चिरेबंदी हे ऐकत मोठं होत असतो आपण , पण हा चिरा म्हणजे काय ते मात्र कित्येक वर्ष माहीत नव्हते. या कच्च्या चिऱ्याचा किल्ला इतका कसा काय टिकला हा विचार मनात आल्याशिवाय रहात नाही. ४०० वर्षाच्या काळात ह्या किल्ल्यावर कधीच कोणाचा हल्ला वगैरे झालेला नाही. सलग शेकडो वर्ष हा किल्ला पोर्तुगीज अधिपत्याखाली होता. जेंव्हा पोर्तुगीज गेले , तेंव्हा १९६२ च्या सुमारास हा किल्ला आपल्या ताब्यात आला. किल्ल्याचे कच्चे बांधकाम

पाहिले की नकळतच आपण त्याची तुलना शिवाजी महाराजांच्या दगडी किल्ल्यांशी करतो. महाराजांनी बांधलेल्या किल्ल्यापुढे हा किल्ला एकदम तकलादू वाटतो- चार पाच तोफेचे गोळे डागले ,तर तटबंदी कोसळून पडेल पत्त्याच्या बंगल्या सारखी असे वाटते! याच किल्ल्याच्या भरवशावर गोव्याच्या किनाऱ्यावर येणाऱ्या जहाजावर नजर ठेवण्याचे काम पोर्तुगीज करत हो्ते.

तर अशा ह्या चिऱ्यांपासून बांधलेला हा फोर्ट अग्वादा मांडवी नदीच्या मुखावर आहे. इथून पुढे मांडवी नदी अरबी समुद्राला मिळते. या ठिकाणी खरं तर आधी एक लाईट हाऊस बांधले गेले, आणि नंतर मग पाण्याची टाकी बांधली गेली. लाईट हाऊस वरचा दिवा दर सात मिनिटांनी चालू बंद होऊन समुद्रातून येणाऱ्या जहाजांना किनाऱ्याची कल्पना द्यायचे, नंतर १८६४ साली ह्या दिव्याची फ्रिक्वेन्सी पण ३ मिनिटे करण्यात आली आणि शेवटी १९७६ साली ह्याचा वापर पुर्ण बंद करण्यात आला.

इथे पाण्याचा खूप मोठा साठा पण करून ठेवण्यासाठी एक मोठी टॅंक बांधलेली आहे-(पाणी इथल्या झऱ्यांचेच जमा केले जाते.)खरं तर ह्या किल्ल्याचा मूळ उद्देश हा पाण्याचा साठा करण्यासाठी आणि दारूगोळा साठा करण्यासाठीच केला जायचा. दारू गोळ्याची कोठारं वगैरे आता बरीचशी तुटलेली आहेत- पण अवशेष पहायला मिळतात. किल्ल्याची तटबंदी अजूनही अभेद्य आहे. या किल्ल्यावर एकही तोफ आढळली नाही , आणि ती का नाही हे पण काही लक्षात आले नाही. पाण्याच्या टाकीच्या निर्मिती साठी डोंगराला पोखरताना जो दगड निघाला, तोच या किल्ल्याच्या बांधकामासाठी वापरला गेला असावा असे वाटते.

एक महत्त्वाची साईट, पण टूरिस्ट अट्रॅक्शन म्हणाल, तर अजिबात नाही अशी म्हणजे ही साईट. मी जेंव्हा या ठिकाणी अर्धा तास होतो तेंव्हा इथे फक्त काही गोरे टुरीस्ट दिसले, आपले भारतीय टुरिस्ट्स फारच कमी प्रमाणात होते. या किल्ल्याच्या पायथ्यापासून कित्येकदा जाणे झाले होते, पण इथे वर चढून कधी पहायला गेलो नव्हतो. ड्रायव्हर म्हणाला, अगर देखना है तो २०-२५ मिनिट बहूत है.. म्हणून तिथे थांबलो आणि नुकतेच जेवण झाले असल्याने थोडा पाय मोकळे केल्यासारखे होईल म्हणून किल्ल्यावर जायचे ठरवले. अगदी किल्ल्याच्या जवळ पर्यंत कार नेली जाऊ शकते- आणि अजिबात चढण वगैरे नसल्याने फार तर ५ मिनिटात तुम्ही तटबंदी जवळ पोहोचता.

किल्ल्याच्या सभोवताली असलेला खंदक जो आता रिकामा आहे तो ओलांडून आत पोहोचल्यावर एक विस्तीर्ण पठार , मध्यभागी टाकीचा भाग, आणि चारही बाजूला तटबंदी दिसते. एका बाजूला अगदी मुख्या दिंडी दरवाजाजवळ दिमाखात उभा असलेला १६व्या शतकातला लाईट हाऊस चा टॉवर लक्ष वेधून घेतो. या टॉवरवर चढण्याची परवानगी नाही.किल्ल्याच्या चारही बाजूंनी एक खंदक खणलेला आहे. पूर्वी

इथे पाणी वगैरे भरत असावेत, पण सध्या मात्र अगदी कोरडा पडलाय तो खंदक. किल्ल्याचा विस्तार उगीच समुद्राच्या आतपर्यंत गेल्यासारखा वाटतो.

एकीकडे मांडवीचे पात्र, तर दुसरीकडे उफाळणारा अरबी समुद्र. एक सुंदर कॉंबो ऑफर. किल्ल्याच्या उजव्या बाजूला पाहिले, तर समुद्राच्या पाण्याने झिज झालेला किनारा, आणि सिक्वेरीम बिच दिसतो. किल्ल्याच्या तटबंदीला समांतर असलेली दुसरी तटबंदी ही मुद्दाम दोन्हीच्या मधे पाणी भरुन किल्ला सुरक्षित करण्यासाठी बनवलेली आहे. किल्ल्याच्या आतल्या भागात मध्य भागी एक अंडरग्राऊंड पाण्याची टाकी आहे. जमिनीवर पण जांभा चिरे बसवलेले असल्याने कुठेही उघडी जमीन दिसत नाही आणि किल्ला एकदम स्वच्छ वाटतो.

किल्ल्याच्या तटबंदीवरून समुद्राकडे लक्ष देता यावे म्हणून तटबंदीला आतल्या अंगाने सैनिकांना चालण्यासाठी काही ठिकाणी तिन -चार फुट रुंद तर काही ठिकाणी सहा फूटा पेक्षा जास्त अशी जागा बनवलेली आहे. बऱ्याच ठिकाणी तोफांची पण जागा दिसून येते, पण एकही तोफ इथे दिसत नाही. या फुटपाथवर उभे राहिले की मागे अरबी समुद्राचे विराट रुप पहायला मिळते.समुद्रावरून येणारा सुसाट वारा उन्हाची काहीली अजिबात जाणवू देत नाही, आणि फेसाळणारा अरबी समुद्र नजरेला शांत करतो- पण दमटपणा मुळे घाम मात्र खूप येतो. पुर्ण किल्ल्याच्या तटबंदी भोवती चक्कर मारायला साधारण ३० मिनिटे पुरतात.

किल्ल्याच्य पार्श्वभूमीवर एक रेखीव गाव दिसते, ते म्हणजे ताज व्हिलेज रिसॉर्ट! लोकेशन तर खूप छान आहे, पण रुमचे दर वगैरे परवडण्या पलीकडे आहेत. याच किल्ल्यावर एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवली की इथे गाईड नाहीत , त्यामुळे पुर्वी दारूखाना कुठे होता, आणि इतर जागाबद्दलची माहीती अजिबात मिळत नाही- आणि बहूतेक जागा अंदाजानेच समजावून घ्याव्या लागतात. पण जरी गाईड नसला तरीही किल्ला पहायला मस्त वाटते . पोर्तुगीज सत्तेच्या दृष्टीने एक अतिशय महत्वाचे ठिकाण म्हणजे हा किल्ला. एकदा अवश्य भेट द्या गोव्याला गेल्यावर.

खंदकाचा भाग, किल्ल्याच्या वरच्या भागातून काढलेला फोटो.

तळटीप:- या किल्ल्याच्या समोर पाण्याची बाटली, सोडा वगैरे विकत मिळतो, पण त्याचे भाव मार्केट रेटच्या तिप्पट -चौपट किंवा त्या दुकानदाराला वाटतील तेवढे असतात , आणि दुकानदार पण उद्धट आहेत. तेंव्हा आपल्या खाण्यापिण्याच्या वस्तू शक्यतो सोबत घेऊन जावे.

आठवं आश्चर्य.. स्टेप वेल..

अहमदाबाद ला एअरफोर्स च्या ऑफिस मधली मिटिंग आटोपून पुन्हा हॉटेलवर निघालो, तर सहजच ड्रायव्हरला विचारलं की इथून अडलज किती दुर आहे, तर तो म्हणाला की बस ८-१० किमी होगा- म्हंटलं चलो, कारण अशी संधी म्हणजे दुसऱ्या मिटींगसाठी दीड तास होता, म्हंटलं या वेळाचा सदुपयोग करुन घ्यावा. या वेळेसची गुजराथ टुर खूप इव्हेंटफुल झाली. बिझिनेस विथ प्लेझर म्हणता येइल त्याला.अहमदाबादची दोन प्रेक्षणीय स्थळं पाहिलीत- जी आजपर्यंत अहमदाबादला अनेक वेळा येउन सुध्दा , गेल्या कित्येक वर्षात बघितली गेली नव्हती. एक म्हणजे इ.स. १५०१ मधे बांधलेली विहीर, आणि दुसरी म्हणजे त्याच सुमारास तयार करुन सिद्धि सैय्यद ची मस्जिद वर बसवलेली दगडाचे कोरीव काम करुन बनवलेली जाळी.

ही विहीर म्हणजे अप्रतिम वास्तुशास्त्राचा नमुना म्हणावा लागेल. आज पर्यंत अहमदाबादच्या लोकल लोकांना विचाराल, की यहा साईट सिइंगके लिये क्या है? तर उत्तर ठरलेलं असतं- बापू का आश्रम, अक्षरधाम और शॉपिंग मॉल्स . आता हे बापू का आश्रम, दांडी ब्रिज वगैरे ठीक आहे पण शॉपिंग मॉल -साईट सिइंग साठी?? ईट्स टू मच!!!बापू चा आश्रम मी अजूनही बघितलेला नाही- पुढल्या वेळेस नक्की. पण या वाव बद्दल कोणीच काही बोलत नाही. संपुर्ण पणे दुर्लक्षित झालेली आहे ही विहीर.

अडलजच्या ह्या विहिरीला गुजराथी मधे वाव असे म्हणतात.राणी रुदाबाई हिने इ.स. १५०१ साली ही पाच मजली विहीर बांधून काढली. डायरेक्ट वॉटर टेबलवरच खोदकाम केल्यामुळे विहिरीला नेहेमीच पाणी असतं. पाण्याची लेव्हल की पावसावर अवलंबून असते. जमिनी खाली पाच मजले कोरीव काम केलेली ही वाव म्हणजे अप्रतिम वास्तुशास्त्राचा एक नमुना आहे.इथे विहिरीच्या भिंतीवर जागो जागी देवतांच्या मुर्त्या आहेत. असं म्हणतात , की पूर्वीच्या काळी इथे लोकं सकाळी पाणी भरण्यासाठी यायचे, तेंव्हा या देवतांची पुजा करायचे.

या वाव मधे सुर्यप्रकाश हा पोहोचत नाही, त्यामुळे गुजराथच्या रखरखीत उन्हाळ्यातही इथलं तापमान हे बाहेरच्या तापमाना पेक्षा ७ ते ८ डिग्री ने कमी असते. नॅचरल एअर कंडीशनींग म्हणा हवं तर!! या विषयी जास्त लिहिण्यापेक्षा सरळ व्हिडीओ अपलोड करतो म्हणजे या वाव च्या अप्रतिम आर्किटेक्चरची कल्पना येईल वरुन पाहिल्यावर लक्षात येत नाही, पण खाली उतरलं की ही विहीर अष्टकोनी असल्याचे लक्षात येते.या व्हिडिओ व्यतिरिक्त काही फोटो पण काढले आहेत ते पण इथे पोस्ट करतोय.. हे पोस्ट नुसतं फोटो पोस्ट होणार असं दिसतंय.. असो..

विहीर बघून झाल्यावर परत रुमवर येतांना ती बहुचर्चित सिध्दी सैय्यदची मस्जिद वर बसवलेली जाळी दिसली. आजपर्यंत अनेक वेळा याच रस्त्याने गेलो असेन पण कधीच थांबून पाहिली नव्हती ही जाळी. आता या वेळेस मात्र आवर्जून थांबलो बघायला.अहमदाबादची आठवण म्हणून चांदी मधे बनवलेली ह्या जाळीची प्रतिकृती विकत मिळते. असं म्हणतात, की ही जाळी तयार केल्यानंतर बादशहाने, त्या कारागिराचे हात कापून टाकले होते- त्याने पुन्हा अशी जाळी बनवू नये म्हणून, असं म्हणतात!! इथे आहे बघा फोटो त्या जाळीचे. इतके कोरीव काम बारकाइने केले आहे की पाहून नवलच वाटतं.

सिध्दी सैय्यद ची जाळी मशिदीचा मागचा भाग

अहमदाबादला काय पहाण्यासारखं आहे म्हणुन मला विचारलं तर मी नक्कीच स्वाती रेस्टॉरंटचं नांव घेईन. पण त्यावर नंतर कधी तरी गुजराथची खाद्ययात्रा लिहायला घेइन तेंव्हा लिहीन. हे पोस्ट थोडं मोठं होतंय याची जाणिव आहे, पण नुकताच अंजार येथे जाउन आलो. अंजार म्हणजे जे गांव ९९ टक्के २६ जानेवारीच्या भुकंपा मधे नेस्तनाबुत झालं होतं , ते गांधीधाम जवळच गांव.

तेंव्हाच्या भुकंपामुळे अगदी प्रत्येक घर पडलं होतं . पण आता जेंव्हा तिथे गेलो होतो तेंव्हा मात्र एक नविन शहर वसवलेलं दिसलं. आणि तीच गोष्ट गांधीधाम ची. इथे आता नवीन वसवलेल्या गांधीधाम मधे चांगले १० पदरी रस्ते § आणि ते पण गावात बघुन आश्चर्य वाटते. अंजार हे प्रसिध्द आहे तिथल्या तलवारी, भाले, अडकित्ता आणि सुरी या वस्तूंसाठी. तिथल्या एका दुकानात गेलो होतो आणि एक सुंदर तलवार सिलेक्ट केली होती घेण्यासाठी. दुकानदार म्हणाला, फ्लाईटमे बॅगेजके साथ भी अलौड नही है. अगर ट्रेन से जानेवाले हो , तो ही खरीदो..त्या दुकानात एअर गन्स पण मिळतात- तिनशे फुट ते ८०० फुट रेंज पर्यंत. मला फ्रेडरिक फोर्सिथचं पुस्तक डे ऑफ द जॅकल आठवलं. दुकानदार म्हणाला, की या गन्सचं बॅरल बदलुन यांना रेग्युलर .३३ मधे बदलता येउ शकतं § आणि अतिशय सोपं काम आहे हे कन्व्हर्शन. हे काम यु पी मधे केलं जातं असं तो म्हणाला..

इथे जेंव्हा सगळं काही गावच नेस्तनाबुत झालं होतं, तेंव्हा इथे टेंट मधे रहावं लागायचं.त्याच सुमारास काही एन जीओ नी लोकांना रहायला म्हणून कंटेनर्स पण दिले होते , त्याच कंटेनर्स मधे आता दुकानं सुरु केलेली आहेत. जेंव्हा भुकंप झाला

होता , तेंव्हा पण एकदा येणं झालं होतं इथे तेव्हाची आठवण झाली.. इथे काही फोटो पोस्ट करतोय.

द्वारका § ओखा पोर्ट

आता मी द्वारकेहुन निघालो आहे . टॅक्सी मधे बसून हे पोस्ट लिहितोय. ओख्याचं काम संपवून आता जामनगर ला निघालो आहे. ओखा म्हणजे एक दोन ते अडीच किलोमिटरचा अरबी समुद्रात घुसलेला एक पट्टा. तिन्ही बाजूनी समुद्र .हवा पाणी एकदम मस्त!

ह्याचं महत्त्व केवळ हा भाग गुजरातच्या एक्स्ट्रिम साईडला पाकिस्तान जवळ आहे म्हणून! म्हणतात इथून पाकिस्तानला जायला३-४ तास खूप झालेत. खरं तर या ट्रिप मधे ओखा आणी वाडीनार ला जायचा प्लॅन नव्हता. पण रिलायन्सचे काम लवकर आटोपलं, आणि वाडिनारला कर्टसी आणि ओखाला काम सुरु आहे , म्हणून म्हंटलं की ओख्याला आणि वाडिनारला पण व्हिजिट देऊन येऊ.
सकाळीच निघालो आणि आधी वाडिनारला पोहोचलो.हार्डली ६० किमी आहे जामनगर पासून. वाडिनारला पूर्वी काहीच नव्हतं पण इथे आय ओ सी एल चा एक मोठा डेपो आणि जेटी आली आणि जेटीला संरक्षण हवं म्हणून आय ओ सी एल ने कोस्ट गार्डची सर्व्हीस घेतली आहे. गुजरातचा हा भाग खरं म्हणजे खूपच व्होलाटाइल असतो. कुठेही खुट्ट झालं की त्याचे पडसाद म्हणजे इथली सिक्युरिटी एकदम कडक होते.

आधी वाडिनारला जाउन काही महत्वाच्या लोकांची भेट घेतली . समजलं की जहाज दुसऱ्या पोर्टला गेलेलं आहे . हा भाग अगदी जंगलात, त्या मुळे को्णी बाहेरचा सुसंस्कृत जगातला प्राणी आला की इथल्या लोकांना बरं वाटतं. त्यामुळे कमांडंट शी जनरल गप्पा मारण्यातच ११ वाजुन गेले. शेवटी बाय बाय करुन उठलो आणि ओख्याला निघालो.

ओखा म्हणजे द्वारके पासुन पुढे ३० किमी. जातांना डायव्हरला म्हंटलं की दर्शन घेउन मग जाऊ. मंदिरात पोहोचलो तर कळलं की मंदिर १२.३० ते ५ बंद असतं.

म्हणून सरळ ओखा पोर्टला निघालो. आज पर्यंत इतके समुद्र पाहिले पण ओख्या सारखा सुंदर समुद्र आजपर्यंत कुठेच पाहिलेला नाही. आधी डेप्यु. कमांडंट च्या ऑफिस मधे जाउन त्याची भेट घेतली , आणि सरळ जहाजावर निघालो. सोबत आमचा सर्विस इंजिनिअर पण होताच.

सध्या ओख्याला खूप हवा सुरु असते आणि नेमकी सकाळची वेळ भरतीची होती. कन्सिस्टंटली रोइंग पिचिंग सुरु होतं. त्यामुळे सारखी हालत असल्यामुळे जहाजावर शिडी लावता येत नव्हती. त्या ऐवजी मधे एक फ्लोट ठेवलेला होता.त्या फ्लोट चा डायमिटर १० फुट असेल .म्हणजेच डेक वर जायला १५ फुट अंतर कापावे लागणार.. आता फ्लोटवरुन जायचं माझं वय राहिलेलं नाही.फ्लोट सिलेंड्रिकल असतो, त्यामुळे त्यावर बॅलन्स करुन उभं रहातांना थोडी ्भीतीच वाटत होती.(खरं बोलतोय) लॅपटॉप ची बॅग सर्व्हीस इंजिनिअरच्या हातात देऊन फ्लोटवर स्वतःला बॅलन्स करित कसा तरी जहाजावर पोहोचलो.१००० हॉर्स पॉवरची तिन जेट्स आहेत ह्या जहाजावर. मस्त स्पिड घेतं. अर्थात कोस्ट गार्डला जास्त स्पिड ही हवीच म्हणजेच तर घुसखोरांना पकडता येइल नां??

खाली इंजिन रुम मधे गेलो तेंव्हा पिचिंग इतकं वाढलं होतं की मला काहिच सुचेनासं झालं.. तो सर्व्हिस इंजिनिअर सांगत होता, कि सर , हे स्टारबोर्ड साइडचं इंजिन हंटींग करतंय, आणि पोर्ट साइडच्या इंजिनाचा रुटीन करायचंय.. म्हंटलं ठिक आहे कर तुला काय हवं ते.. आणि सरळ वर डेक वर गेलो. थंड हवा लागली तेंव्हा जरा बरं वाटलं.

वरंच बसुन रहिलो, आणि व्हिल रुम मधे बसुन कोल्डड्रिंक चा कॅन ओपन केला. फेल्ड पार्टस वर व्हिल रुम मधे आण म्हंटलं आणि तिथेच मग चेक केले.

खरं तर हल्ली स्वतः काम करणं बंदच झालंय. पण पिआरओ चं काम करता करताच थकून जातो. जहाजावरचं काम आवरुन बाहेर जेटिवर उभा राहिलो.

सहज गप्पा मारत होतो कॅप्टनशी. तर कॅप्टनने समोर हात दाखवला.. म्हणे ती मिरा बघितली कां? म्हंटलं .. काय़ विशेष? तर म्हणे ६० नॉटच्या स्पिडनी पळते. आयला.. मी तर तोंडात बोटं घालायचीच बाकी ठेवली होती.. २५० ऒबिएम.. मग माझ्यातला इंजिनिअर जागा झाला , लगेच उडी मारुन खाली उतरलो अन सरळ बोटीजवळ गेलो..

मोस्ट सेक्सी स्टफ आय हॅव एव्हर सिन.. कसली सुंदर होती ती.. एका साइडला तटरक्षक लिहिलेलं.. मागे दोन २५०ची दोन व्हिसिक्स .. वाह!! मस्त वाटलं एकदम. म्हंटलं , कॅप्टन शुड वी गो फॉर अ स्पिन?? तर म्हणे नॉट टुडे.. शी इज अंडर मेंटेनन्स.. इफ़ यु स्टे टुडे वि मे गो टुमारो इव्हिनिंग॰ म्हंटलं , नो वे कॅप्टन, गॉट टू गो टु जामनगर , सिन्स माय फ्लाइट रिपोर्टींग टाइम इज ११ ए एम.. मे बी नेक्स्ट टाइम..

कॅप्टनला पण तसं काहीच काम नव्हतं.. शिप अंडर मेंटेनन्स असली की कॅप्टन तसा रिकामटेकडाच असतो. सहज त्याला म्हंटलं, की त्या फिशिंग ट्रॉलर्स अशा का पडल्या आहेत? तर म्हणे इथून पाकिस्तान बॉर्डर फक्त ६० नॉट्स वर आहे ३० कीमी पर्यंत आपली म्हणजे भारताची हद्द आहे. पाकिस्तानी बोटी आपल्या हद्दीत आल्या तर त्यांना

पकडून इकडे आणले जाते. पाण्यामधे आपली हद्द कुठपर्यंत आहे हे त्या लोकांनाही ओळखणं कठिण होते. अगदी हाच प्रॉब्लेम आपल्या बाबतीतही होतो. आपले कोळी पण त्यांच्या हद्दी मधे गेले की पकडल्या जातात. पाकिस्तानी मच्छीमार भारताच्या हद्दी मधे आले की मग त्यांना अटक करुन इथे आणले जाते. २६/११ नंतर जरा जास्तच कडक झालंय .बऱ्याच बोटी सडल्या होत्या. काही फायबरच्या बोटी पण इथे पडल्या होत्या. त्यांची अवस्था पाहून वाईट वाटलं. सहज एका बोटीवर चढलो आणि माझा इंटरेस्ट म्हणजे कुठलं इंजिन आहे ते बघायला इंजिनरुमकडे वळलो. सगळ्या बोटींची जॅपनिज इंजिन्स होती. जाउ दे तुम्हाला उगाचच बोअर करित नाही.खाली कंाही पाकिस्तानी बोटींचे फोटो दिलेले आहेत ..

तस सगळं झाल्यावर म्हणालो, कॅप्टन निघतो मी आणि सरळ टॅक्सिमधे बसलो . सध्या इथे हवा मोठी मस्त आहे,. उन्हं अजिबात नाही, छान वारं सुटलेलं असतं. ड्रायव्हरला म्हंटलं की एसी बंद करो आणि खिडकी उघडून मस्त वारं खात प्रवास सुरु केला. डोक्यावर शिल्लक असलेले केस मस्त भुरु भुरु ऊडत होते. वाटलं.. आराधनामधल्या राजेशखन्ना सारखे केस असते तर मस्त मजा आली असती ! 🙂

आता ५ वाजून गेले होते. म्हणून द्वारकेच्या मंदिरात गेलो. दर्शन घेतलं .. ती सुंदर काळी मुर्ती खूपच मनमोहक दिसत होती. शेजारिच शंकराचार्यांचं पण मंदिर आहे तिथे पण जाउन दर्शन घेतलं आणि थेट४. जामनगरला पोहोचलो. बेट द्वारका आणि नागनाथाचं मंदिर राहिलं, वेळेअभावी. असो, पुढल्या वेळेस बघू या..तेवढ्यात सौ. चा फोन आला.. म्हणे जेवण झालं ? म्हंटलं नाही४ पण बरं वाटलं.. चला कोणी तरी तर आहे विचारणार४४.! 🙂

फोर्ट ग्वालियर

ब्लॉग लिहितानाच एक पक्कं केलेलं होतं की काही झालं तरीही प्रवासवर्णन लिहायचं नाही. मला स्वतःला प्रवासवर्णन वाचण्यात फारशी मजा येत नाही. कारण काय? तर प्रवास वर्णनात लोकं अगदी आज सकाळी किती वाजता निघालो,काय खाल्लं, कुठे जेवलो, किती जेवलो, आणि किती वाजता परत आलो, असे निरर्थक डिटेल्स देतात, की जे वाचायला कंटाळवाणे होतात.

हे प्रवास वर्णन नाही, फक्त मला आवडलेल्या एका किल्ल्याची थोडक्यात माहिती आहे. काही दिवसापूर्वी मी ग्वालियरला गेलो होतो. कित्तेक वर्ष ग्वालियरला जाणं होतंय पण तिथला किल्ला पहाण्याचा योग याच वेळेस आला. थोडा रिकामा वेळ सत्कारणी लावायचा म्हणून किल्ला पहायला गेलो होतो.
ह्या किल्ल्याचे बांधकाम इ.स. १४८० ते ११५०८ मधे राजा मानसिंह तोमर ह्या हिंदु राजाने केले होते. सगळ्यात आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे आज इव्हन ५०० वर्षांच्या नंतर पण ह्या किल्ल्याची परिस्थिती उत्कृष्ट आहे.

कुठेही भिंती खचल्या नाहीत., किंवा इतर काही डॅमेजेस झाले नाहीत.आजही हा किल्ला अतिशय उत्कृष्ट अवस्थेत आहे. हेच जर आपण शिवाजी महाराजांचे किल्ले पाहिले तर एकही दालन व्यवस्थित अवस्थेत सापडत नाही.

पूर्वीच्या काळी म्हणजे ५०० वर्षांपूर्वी रंगवण्यासाठी वापरात आलेले व्हेजिटेबल कलर्स आणि दगडांवर केलेले निळे मीना काम आजही बऱ्याच ठिकाणी सुस्थितीत आहे.

ह्या किल्ल्याची एक खास विशेषता म्हणजे ह्या किल्ल्याचे चार मजली बांधकाम आहे. त्यापैकी दोन मजले जमिनीखाली आहेत. ह्या जमिनी खालच्या मजल्यावर राणी वास होता असे म्हणतात. सगळ्यात खालच्या मजल्यावर पाळणाघर, आणि राण्यांना जलक्रीडा करण्यासाठी म्हणून केसर कुंड आणि एक फाशी घर पण आहे. ह्या किल्ल्याची उंची ३०० फुट आहे. तळघरामधे ्नैसर्गीक प्रकाशाची व्यवस्था आरसे

वापरुन केलेली आहे. कुठल्याही प्रकारचे आर्टीफिशिअल लाइटींग न करता सगळीकडे व्यवस्थित प्रकाश असतो.

भर उन्हाळ्यात पण इथे या तळ घरामधे अगदी थंड आणि शांत वाटतं.तळघरातून वर बोलता यावं म्हणून दोन पोकळ पाइप लाइन रन करण्यात आलेली आहेत भिंतीतून! ह्या दोन पाइप पैकी एक पाइप बोलण्यासाठी आणि दुसरा ऐकण्यासाठी वापरात यायचा.

राजाच्या बेडरुमच्या भोवती चारही बाजुने नर्तकी पायात घुंगरं बांधून राजाला उठवायला म्हणून सकाळी नाच करायच्या, असं तो गाइड सांगत होता. अर्थात गाइडच कितपत खरं आणि कितपत खोटं हे काही लक्षात येत नाही. तरीही अशा ठिकाणी गाइड असला की जास्त मजा येते.

बाहेरुन सजवण्यासाठी मोर, सिंह, हत्ती बदक इत्यादींच्या आकृत्या कोरण्यात आलेल्या आहे. त्या काळच्या जाळ्या सुद्धा अजुन व्यवस्थित आहे.सद्यस्थितीचा पहाता, हा किल्ला कमीत कमी अजुन ५०० वर्ष असाच उभा राहील असे वाटते.

१६व्या शतकामधे हा किल्ला मुघलांच्या ताब्यात होता. पण त्यांनी हा किल्ला डॅमेज न करता जेल म्हणून उपयोगात आणला.किल्ल्याच्याच परिसरात दोन मंदिरं पण आहेत. त्या पैकी एक सास बहु का मंदिर आणि दुसरं तेली का मंदिर ही दोन्ही मंदिरं अगदी सुस्थितीत आहेत आणि मेंटेनन्स पण सुंदर ठेवलं आहे. १६ व्या शतकात मुघलांच्या ताब्यात गेल्या मुळे सगळ्या मंदिरातील मुर्त्या मात्र चोरीला गेलेल्या आहेत.

शिवाजी महाराजांच्या किल्ल्यापैकी एकही किल्ला अजुन बऱ्या अवस्थेत नाही ह्याचं वाइट वाटतं..

उत्खननाच्या साईट्वर - १

सरायपाली. साधारण १९० किमी असेल रायपूर पासून. सकाळी लवकर निघालो, रस्ता पण बरा, त्या मुळे सगळी कामं लवकरच आटोपली आणि आम्ही परत निघालो रायपूरला जायला. रस्त्यावर दोन्ही बाजूला भाताची पेरणी सुरु झालेली दिसत होती. नुकताच पाऊस होऊन गेल्यामुळे वातावरण पण छान होतं.रस्त्यावर एक पाटी दिसली.. शिरपूर- १७ किमी. बरोबर असलेल्या मित्राने सांगितले की इथे खूप सुंदर प्राचीन वस्तू सापडल्या आहेत, बघायच्या का?
उत्खनन झालेल्या वस्तू तर आपण नेहेमीच पहातो, पण उत्खनन सुरु असलेली साईट बघायची? अशी संधी फारच कमी वेळा येते. म्हणून उत्साहातच तयार झालो बघायला.

शर्माजी नविनच उत्खनन केलेल चित्र समजाऊन सांगतांना.

अर्थात!! नेकी और पुछ पुछ? म्हणून आम्ही त्या शिरपूरला पोहोचलो. शिरपूरला गेल्यावर सगळ्यात प्रसिद्ध असलेल्या लक्ष्मण मंदीराकडे मोर्चा वळवला. मंदीराकडे जाणारा एक वळण मार्ग दाखवला होता. तिकडे जाउन मंदीराच्या गेट जवळ पोहोचलो, तर त्या चार एकराच्या कंपाउंड्ला कुलूप! सहज दूर लक्ष गेलं, तर एक ठिकाणी एक म्हातारा माणूस आणि काही लोकल लोकं काहीतरी करतांना दिसले.

तुटलेले पाट्‌र्स जोडतांना..

चिखल तुडवत तिकडे जाउन पोहोचलो. त्या जागे मधे तो माणूस म्हणजे ऑड मॅन आऊट असा दिसत होता. वय असेल ७० च्या वर.आम्ही जाउन त्यांना नमस्कार केला आणि स्वतःची ओळख करून दिली. त्यांना खूप आनंद झालेला चेहे‍ऱ्यावर स्पष्ट दिसत होता. ते गृहस्थ म्हणेज छत्तीसगढ सरकारने खास अपॉईंट केलेले श्री एके शर्मा. हे एके शर्माजी पुरातत्त्व विभागातले एक एक्स्पर्ट म्हणून ओळखले जातात. रिटायर्ड झाल्यावर पण अंदाजे गेली कित्तेक वर्ष ते एक्स्कॅव्हेशन चे काम करताहेत.

बाबरी मस्जिदच्या केस मधे यांचे मत घेण्यासाठी यांना पण सरकारने बोलावले होते. तिथे बाबरी मस्जिद कशी नव्हती हे त्यांनी अतिशय उत्तमरीत्या समजाऊन सांगितले

§ आता त्याबद्दल लिहित नाही नाहीतर तेच एक पोस्ट व्हायचं. म्हणाले आता परवा पुन्हा लखनऊ ला केस आहे , तेंव्हा जायचंय साक्ष द्यायला.

या वयात पण इतका उत्साह पाहून बाकी एकदम आश्चर्यचकित झालो. जवळपास गेली १३ वर्ष ते ह्या साईटचे उत्खननाचे काम पहात आहेत. अरूण कुमार शर्मा हे नांव एक अतिशय विख्यात नाव आहे भारतातलं. त्या माणसांना शर्माजी सुचना देत होते. एका खांबाचे तुकडे सापडलेले दिसत होते, आणि जिग सॉ पझल प्रमाणे ते तुकडे जोडण्याचे काम सुरु होते. जमिनीवर एका बाजूला भग्नावस्थेत ले पांढऱ्या दगडाचे तुकडे दिसले. ते म्हणजे शिवलिंगाचे तुकडे आहेत , आणि ते पण या खांबा प्रमाणेच जोडले जातील असे त्यांनी सांगितले.

उत्खननात बाहेर निघालेले मंदीर..

इथे एक लहानसा टीळा होता. त्या टीळ्याखाली दडलेले हे मंदीर . मंदीराचा प्लान पुर्णपणे व्यवस्थित आहे. इ.स. ६५० च्या काळात त्या मंदीरात अंथरलेली फरशी अजूनही उत्कृष्ट अवस्थेत दिसत होती.फ़रशीची जाडी पण चांगली तिन इंच असेल. गर्भ गृहाचे दार त्यांनी दाखवले बरेचसे तुकडे जोडून पुर्ण केलेल ते दार अप्रतीम कलाकृतीचा नमूना होते. मंदीराचे दार इथे असावे, इथून तुम्ही आत आलात, की इथे नंदी, मग पुढे गर्भगृह.. इथेच म्हणजे याच साईटवर शर्माजींना सापडलेली एक मुर्ती आता संग्रहालयात साफ सफाई करता नेऊन ठेवलेली आहे. तिकडे जाऊन पहा म्हणाले ते.या मंदीराला लागूनच दूसरे शिवाचे मंदीर दिसत होते. आता शिवाचे मंदीर दोन का? आणि ते पण एकाच जागी- एकाला एक लागून? तर त्यावर ते म्हणाले की हे पुर्वीच्या काळात जातींची   मंदीरं असावीत.

पण मला पण आश्चर्य वाटलंच. या माणसाचा उत्साह मात्र वाखाणण्यासारखा आहे. अहो इतक्या उन्हातान्हात दिवसभर उभा असतो हा गृहस्थ खोदकामाच्या ठिकाणी. ते गमतीने म्हणाले की जर मी नसलो तर एखादी सुंदर कलाकृती पण ही मट्ठ मंड्ळी कुदळीने खोदून काढतील.

मंदीराची फरशी नुकतीच बाहेर निघालेली.

एखादी मुर्ती आहे असा संशय जरी आला , तरीही कुदळी वगैरे वापरणे बंद केले जाते आणि लहानशा चमच्या एवढ्या अवजारानी , ब्रशनी माती दूर केली जाते .बाहेर काढतांना मुर्तीचे काही नुकसान होऊ नये म्हणून खूप काळजी पूर्वक काम करावे लागते. इथे काम करणारे पण लोकल छत्तीसगढी लोकं . अर्थात इतकी वर्ष आमच्या

बरोबर काम करून ते लोकं आता काळजी पूर्वक काम करायला शिकले असल्याने फारसा त्रास होत नाही. °उनके दिलमे भी इन कलाकृतीयोंके बारेमे दर्द और प्यार पैदा कर दिया है हमने” असे म्हणणारे शर्माजी¤. हॅट्स ऑफ टू हिम

हे पोस्ट तर खूप मोठं होतंय. अजून खूप महत्वाची माहिती लिहायची आहे- बरेच फोटो पण आहेत पण .. पुढल्या भागात ..पुर्ण बाहेर निघालेले मंदीर § जगातले एकमेव विटांचे मंदीर आणि ते देखील ६व्या शतकातले.

उत्खननाच्या साईट्वर - २

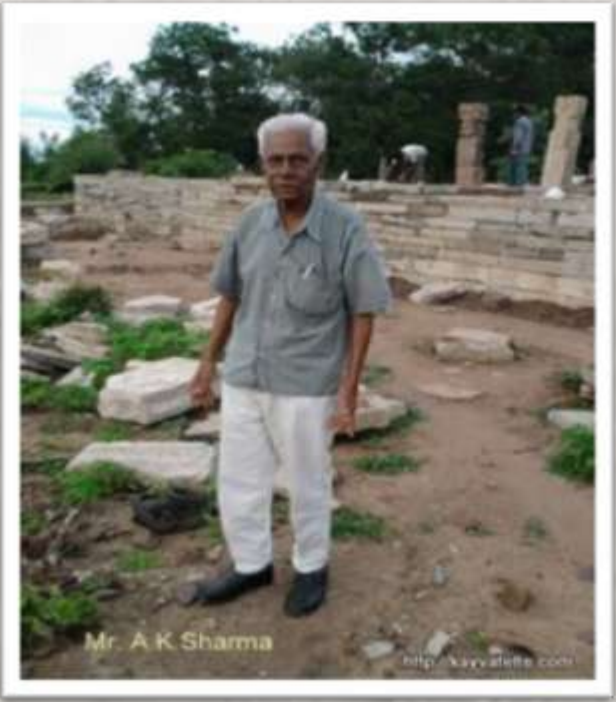

अरूण कुमार शर्मा.

जाण्यापूर्वी बराच वेळ गप्पा मारल्या शर्माजींशी ,त्यांनी पण बऱ्याच टीप्स दिल्या की जुनी स्थळं कशी काय पहायची ते. प्रत्येक दगड काहीना काही तरी बोलत असतो, प्रत्येकाची आपली एक कहाणी असते , ती तुम्हाला वाचता आली पाहिजे तरच तुम्ही प्रत्येक वस्तू एंजॉय करू शकता. सध्या आम्ही जिथे गप्पा मारत बसलो होतो तिथे एक मंदीर सापडले होते. मंदीर म्हणण्यापेक्षा मंदीराचे अवशेष. जुन्या मंदीरातल्या मुर्त्या , कोरीव खांब वगैरे लोकांनी चोरून विकल्या आहेत तर काही लोकांनी चक्क घराचा पायवा भरताना हे दगड, किंवा भग्न झालेल्या मुर्त्यांचे तुकडे वगैरे पण वापरले आहेत. कित्तेक अनमोल वस्तू अशा तर्हेने इतिहास जमा झालेल्या आहेत. जुन्या वस्तूंची किंमत लोकल लोकांना न समजल्याने असे होते.

भारत सरकारचा कलेच्या बाबतीतला निरुत्साह तर आहेच. ह्या जागेचा शोध पण एका ब्रिटीश फॉरेस्ट अधिकाऱ्याने १८७३ मधे लावला. बेगलर नावाचे एक ब्रिटीश फॉरेस्ट अधिकारी इकडे (तेंव्हा असलेल्या घनदाट जंगलात- अजूनही जंगल आहे, पण तोडल्या गेलंय बरंचसं) फिरायला आले असता त्यांना एक मंदीर संपुर्ण झाडी झुडपांनी वेढलेले सापडले.त्यांनी ताबडतोब या गोष्टीची कल्पना कंपनी सरकारला दिली . नंतर सर अलेक्झॅंडर कनिंघम या ब्रिटीश इतिहास तज्ञाने १९०९ मधे इथल्या जागेकडे जगाचे लक्ष वेधले आणि उत्खनन सुरु केले. .

नंतरच्या काळात म्हणजे स्वातंत्र्योत्तर काळात या भागाकडे पुर्ण दुर्लक्ष केले गेले. एमपी आणि छत्तिसगढ एकत्र असतांना एमपी सरकारने या भागाच्या प्रगतीकडे पुर्ण दुर्लक्ष केले. पण १९५३ साली पुन्हा पुरातत्त्व विभागाला जाग आली आणि पुढली चार वर्ष थोडं फार काम झालं. ते पण लवकरच बंद पडलं § सरकारी यंत्रणाचा निरुत्साह खरोखरच संतापजनक आहे.

सरकारने हात उभे केल्यावर ह्या जागेच्या उत्खननासाठी अर्थ सहाय्य बोधिसत्व नागार्जुन शोध संस्था मन्सर, नागपुर, या संस्थे ने केले. त्या संस्थेने श्री एके मिश्रा यांना जवळपास पाच वर्ष स्वतःच्या खर्चाने उत्खनन करण्यास सांगितले- कारण ह्या भागात बौध्द धर्माशी संबंधित काहीतरी सापडेल अशी त्यांना खात्री होती. अर्थ साहाय्य दिले तो काळ म्हणजे १९९९ ते २००४.

काय झालं? खोटं वाटतंय ? की संताप येतोय इतकी वर्ष या जागेकडे सरकारने दुर्लक्ष केलं म्हणून? इतकी बहुमूल्य धरोहर असलेल्या या विभागाकडे शासनाच्या नाकर्तेपणामुळे केले गेलेले दुर्लक्ष बघून? माझी पण तीच अवस्था झाली होती.

२००५ पासून छ.ग.शासनानेच या उत्खननाचा भार उचलला आहे. स्वातंत्र्यानंतर साठ वर्ष दुर्लक्षित राहिलेली ही धरोहर॰ आता पुन्हा सूर्यप्रकाश पहायला बाहेर येते आहे.सरकारने हे उत्खननाचे जे काम आता हाती घेतले आहे ते जर पूर्वी घेतले असते तर बरंच काही वाचलं असतं.

जुन्या विटा, घरांची दारं, वगैरे सगळं काही चोरून आपली घरं बांधलेली आहेत लोकांनी. कदाचित तुम्हाला खोटं वाटेल, पण त्या काळच्या म्हणजे इस ६५० च्या विटांचा दर्जा हा आजच्या विटा पेक्षाही चांगला होता. .प्लास्टर जरी केले नाही तरीही त्या विटांचे फिनिशिंग पिओपी केलेल्या भिंती प्रमाणे दिसते.

लक्ष्मण मंदीराच्या दारावरच्या कमानीवर संपूर्ण दशावतार, आणि कृष्णाचे कंस वध हे शिल्प कोरलेले आहे. विटांवरच्या कोरीव कामाचे हे जगातले एकमेव उदाहरण म्हणता येईल.

महानदीच्या काठावर वसलेले हे श्रीपूर एके काळी दक्षिण कौसल या राज्याची राजधानी असलेले हे दहा वर्ग किलोमीटर मधे प्रस्थापित झालेले शहर. हे अतिशय महत्त्वाचे होते. व्यापारपेठ म्हणून सुध्दा खूप नावाजलेले होते.कौसल राज्याची राजधानी असलेले शहर बहूतेक महानदीला आलेल्या महापुराचे नष्ट झाले असावे. आत्तापर्यंत इथे जवळपास ४८ साईट्स सापडल्या आहेत . त्यामधे काही बौध्द धर्मियांच्या दृष्टीने खूप महत्वाचा आहेत.

बुध्दविहार- जो मी पाहु शकलो नाही..अतीशय सुंदर अशा मुर्ती सापडल्या आहेत.

त्याच काळात या भागात बौध्द धर्माने पण चांगलाच जम बसवला होता. बौध्द विहार, आणि गौतम बुद्धाच्या मुर्त्या तर बर्‍याच सापडल्या आहेत. ज्या काळात नागार्जुनाच्या काळात आंध्र प्रदेशात आताचे नांव नागार्जुन सागर येथे एक बौध्द विद्यापीठ स्थापन झाले होते त्याच काळात इकडे पण बौध्द धर्माचा चांगलाच जम बसलेला होता. सुंदर मुर्त्या आहेत आणि बुध्द विहार उत्खननात सापडले आहेत.

कॅमेरा हललाय. पण ही सुबक मुर्ती इथे याच ठिकाणी गेली दोन सहस्त्रक आहे. आता फक्त पार नविन बांधलाय असे समजते. जेंव्हा गौतम बुध्द इथे आले होते तेंव्हा बुध्द गये वरुन आणलेले बोधीवृक्षाचे सॅपलींग चा झालेला मोठा वृक्ष अजूनही आहे असे म्हणतात.

एका शिव मंदीरातल्या वडाच्या झाडाखाली एक मुर्ती सापडली , ती त्याच अवस्थेत ठेवलेली दिसली. अतिशय रेखीव मुर्ती आहे ती. गंडेश्वर शिवमंदीर.

त्यातल्या त्यात उल्लेखनीय म्हणजे ही मंदीरं आणि धान्य साठवायची जमिनीखालची गोदामं. इथे कित्येक हजार टन धान्य साठवून ठेवण्याची सोय जमिनीखाली केलेली होती. जरी पुर्ण छत्तीसगढ मधे दुष्काळ पडला तरीही दोन वर्ष धान्य पुरेल इतकं धान्य साठवून ठेवण्याची सोय होती केलेली.ती जागा नुकतीच शोधून काढलेली आहे, पण आम्हाला फार वेळ नव्हता अंधारून येत होतं, म्हणून शर्माजी म्हणाले, की लक्ष्मण मंदीर आणि शिव मंदीर पहायला आधी जा, आणि पुढल्या वेळेस थोडा जास्त वेळ घेउन आलात की मग ती इतर ठिकाणं पण दाखवीन तुम्हाला- तशी ती सगळ्या लोकांसाठी अजून उघडलेली नाहीत- पण तुम्ही या पुन्हा !!

मंदीराचा मागच्या बाजूने काढलेला फोटो. हे मंदीर पुर्णपणे मातीच्या ढिगाऱ्या खाली दडलेले होते.

त्याच शिवमंदीराचा समोरचा भाग. १५०० वर्ष जुनी वास्तु आपण पहातोय ही कल्पनाच खूप आनंद देऊन जाते. वर जाउन जेंव्हा त्या महादेवाच्य पिंडी शेजारी बसलो, तेंव्हा खरंच भरून आलं होतं. अप्रतीम जागा आहे ही. वर उंच जाणाऱ्या पायऱ्या बघा इतकं सुंदर स्ट्रक्चर कधीच पाहिलेले नाही. खूप मोठा उंचवटा आहे आणि नंतर वर मंदीर आहे. खाली समोर सभामंडप पण होता, तो आताशिल्लक नाही.

उत्खननातून सगळ्यात मोठी उपलब्धी म्हणजे त्यांनी शोधून काढलेलं शिव मंदीर.. पूर्वीच्या काळी म्हणे प्रत्येक ज्ञातीचे लोक वेगवेगळ्या रंगाच्या शिवलिंगाची पूजा करायचे, ब्राह्मण पांढरा, वैश्य पिवळा, आणि लाल व काळं शिवलिंग पण असायचं. जास्त डिटेल्स लक्षात नाहीत . राजाने सगळ्या समाजामधे एकता असावी म्हणून चार रंगांची शिवलिंग एकाच ठिकाणी असलेले हे देखणे मंदीर बांधले. संपुर्ण दगडी मंदीर आहे ते. दगडाचा एक उंच मोठा चौथरा आहे जवळपास पाच मजली इमारतीइतका उंच ! आणि त्यावर त्या चार शिवलींगांची स्थापना केल्या गेली आहे.

फोटॊ बिघडलाय पण भुकंपामुळे झालेल्या वाकड्या पायऱ्या ह्यात स्पष्ट दिसतात म्हणून पोस्ट केलाय.

वर चढायला दगडी पायऱ्या आहेत- पण चढतांना फार भिती वाटते . एक ठिकाणी बऱ्याच पायऱ्या वाकड्या झालेल्या दिसल्या. त्या अशा आहेत हे शर्माजींनी आधिच सांगितले होते. इ.स. १२०० मधे अमरावती इथे एपीसेंटर असलेला एक भुकंप झाला होता. त्या मधे मंदसौर आणि हे ठिकाण त्याच फॉल्ट लाइनवर येते, त्यामुळे असेच नुकसान दोन्ही ठिकाणी झालेले आहे.

पायऱ्या चढून वर गेल्यावर अशा चार रंगाच्या महादेवाच्या पिंडी आहेत.

त्या मंदीराच्या ठिकाणी पूर्वी एक टेकडी होती. त्या टेकडीवर प्रातर्विधी उरकायचे पूर्वीचे लोकं. पण इतक्या सखल जागी अशी टेकडी का? म्हणून उत्खनन केल्यावर ते मंदीर सापडले. ते तुम्ही नंतर पहा, पण त्या आधी इथे बाजूला असलेले ते लक्ष्मण मंदीर तुम्हाला दाखवायला एक माणूस देतो. तो माणूस दाखवेल सगळं. म्हंटलं ते लक्ष्मण मंदिराचे गेट बंद आहे, तर म्हणाले, उघडू हो तुमच्या साठी.. जा बघून या ते मंदीर- आता माझ्याच्याने फार फिरणे होत नाही, नाहीतर मीच आलो असतो तुमच्या बरोबर दाखवायला. त्यांनी दिलेली सगळी माहिती वर लिहिलेली आहेच म्हणून फोटो पण वर पोस्ट करून टाकले .

कंठीराम आमचा गाईड - खरं तर हा उत्खनन कामगार, पण शर्माजींनी सांगितलं म्हणून आमच्या सोबत आला दाखवायला.

पार्श्व भुमीवर शर्माजींनी . कंठीरामाला आमच्या सोबत दिले, आणि सांगितले की आम्हाला सगळं काही दाखव म्हणुन.

लक्ष्मण मंदीर..पुर्ण विटांचे बांधकाम.अतीशय सुंदर कोरीव काम अजूनही दिसून येते . खालची फरशी पण ओरिजिनल होती त्याच अवस्थेत आहे. संपुर्ण मंदिरच छान आहे. फक्त समोरचा सभा मंडप तुटलेला आहे. मंदीरावरच समोरचे छत दगडी फरशी चे आहे

आधी आम्ही लक्ष्मण मंदीरात गेलो. हे मंदीर पुर्णपणे कोरीव आहे, आणि जगातले एकुलते एक विटांचे कोरीव काम केलेले मंदीर आहे. सहाव्या शतकातल्या विटा अजूनही अतिशय उत्तम अवस्थे मधे आहेत. विटा बनवून नंतर त्या विटांच्या वर कोरीव काम करून हे मंदीर बनवलेले आहे. कंठी रामने एक विट दाखवली म्हणाला की ही विट तांदूळाच्या भुशापासून बनवलेली आहे. वर काही ठिकाणी पांढरा रंग दिलेला दिसत होता. तो रंग पण सहाव्या शतकातला आहे म्हणाला तो.पुर्वीच्या काळी विटांचे मंदीर बनवल्यावर ते टिकावे म्हणून चूना, उडिद डाळ, गूळ आणि अजून काही पदार्थ मिक्स करून बनवलेला तो चुना प्लास्टर साठी वापरलेला आहे. एक ठिकाणी त्याने आम्हाला हे मिक्स करण्यासाठी वापरात येणारी यंत्रणा (दगडी) पण दाखवली. या सगळ्या पदार्थांपासून बनवलेला तो चुना अजूनही पक्का दिसला. अशाच प्रकारचा चुना हा द ग्रेट वॉल ऑफ चायना साठी पण वापरला गेला होता.

विटांचे बांधलेले लक्ष्मण मंदीर. कळसापर्यंत जमिनिखाली गाडले गेले होते म्हणुनच ते आज आपल्याला पहायला मिळतंय.

हेच ते मंदीर जे इंग्रज अधिकाऱ्याला सापडले होते. जेंव्हा हे मंदीर सापडले, तेंव्हा फक्त कळस आणि तो पण पुर्णपणे झाडा झाडाझुडपांनी वेढलेला दिसत होता. जेंव्हा हळू हळू बाजूची माती बाजूला केली तेंव्हा हे जगातले एकुलते एक अद्वितीय कलाकुसर असलेले विटांचे मंदीर सापडले. बाकी मंदीर पुर्णपणे जमिनी खाली होते. सारख्या पाऊस, गारपीट आणि निसर्गाच्या तडाख्यात कळस उघडा होता म्हणून फक्त कळसच भग्न झालेला आहे. बाकीचे मंदीर हे मातीखाली गेल्याने बरीच कलाकुसर ही अजूनही शाबुत आहे.

लक्ष्मण मंदीराचे दर्शनी दार. त्यावरच्या दशावताराचे उत्कृष्ट चित्रण केलेल दिसते.

अतिशय सुंदर परिस्थितीतले हे मंदीर आहे. प्रत्येक विटेवर ची कलाकुसर पहाण्यासारखी आहे. विष्णूचे दशावतार हे मंदीराच्या दाराच्या चौकटीवर कोरलेले दिसतात. काही ठिकाणी मैथुन चित्र, तर काही ठिकाणी चक्र कृष्णाचे कंस वध आणि कृष्णलीलांचे चित्रण पण केल्या गेलेले आहे. इथे सापडलेल्या शिला लेखावरून हे मंदीर ६२५ -६५० मधे बनवल्या गेल्याचे समजते

या मंदीरातली मुर्ती पुर्वी एकदा चोरीला गेली होती. मुर्तीची काळ्याबाजारातली किम्मत लाखो रुपये आहे.

मंदीराच्या भिंती कमीत कमी अडीच ते तिन फुट जाडीच्या आहेत.

मंदीर दाखवतांना आमचा गाईड सगळी माहिती देत होता. शर्माजींच्या बरोबर राहिल्याने बरीच माहिती दिसत होती त्याला. अगदी सनावळी पण तोंडपाठ होत्या. ४थ्या शतकात ते ७ व्या शतकात बरीच मंदीरं बांधली गेली, पण विटांचे बांधलेले आणि अजूनही उत्तम स्थितीत असलेले मंदीर हे एकच!

पशूपतीनाथ प्रमाणे चारही दिशेला चेहेरा कोरलेली शिवलिंगाची कोरीव मुर्ती.

हे मंदीर पाहिल्यावर याच्या मागेच एक संग्रहालय आहे. जिथे फक्त उत्खननात सापडलेल्या मुर्त्या ठेवण्यात आलेल्या आहेत. सगळ्यात उत्कृष्ट कलाकृती म्हणजे चार

चेहेरे असलेले शिवलिंग. पशूपतीनाथाच्या मंदीरात असलेल्या शिवलिंग प्रमाणे असलेले हे शिवलिंग अतिशय सुंदर कोरीव आहे. या व्यतिरिक्त कित्येक मुर्त्या काही पूर्णावस्थेत तर काही भग्नावस्थेत सापडलं. ते सांगत होते, एक मुर्ती तर म्हणे खाली तोंड करून एका घरासमोर पायरी म्हणून कित्तेक वर्ष वापरात होती. जेंव्हा तो पायरीचा दगड सरळ केला तर ती सरस्वतीची मुर्ती आहे म्हणून लक्षात आले.

अशा प्रकारे उत्खननात सापडलेल्या मुर्त्या एकत्र करून एका संग्रहालयात ठेवल्या आहेत . अशा मुर्त्या चोरीला जाण्याचे प्रमाण खूप जास्त आहे. जितकी जुनी आणि रेखिव मुर्ती, तितकी जास्त किम्मत! त्या मुर्त्यांचे फोटो या लेखाच्या शेवटी पोस्ट करतोय.

हे सगळं पाहू झाल्यावर महानदीच्या शेजारी असणारे गंडेश्वर महादेवाचे मंदीर पहायला गेलो. पण तिथे गेल्यावर मात्र पुर्ण निराशा झाली. मंदीराचा जिर्णोध्दार करण्यात आलेला आहे, आणि तो करतांना सरळ सिमेंट प्लास्टरने सगळा जुना भाग झाकुन टाकण्यात आलेला आहे. हे मंदीर पुरातत्त्व विभागाच्या अंतर्गत येत नाही. या मंदीराशेजारी पण बऱ्याच मुर्त्या पडलेल्या आहेत.

गंडेश्वर महादेव मंदीर - जिर्णोध्दार केलेले

मंदीराच्या मागे महानदी वाहते. अतिशय सुंदर दृष्य दिसते तिथुन. मागचा भाग पुर्णपणे बांधलेला आहे. खाली नदीवर जाण्यासाठी पायऱ्यांची सोय केलेली आहे. पण पायऱ्या इतक्या स्टीफ आणि फक्त चार इंच विड्थ असलेल्या आहेत की तिकडून खाली जाण्यासाठी खूप सराव असायला हवा असे वाटले म्हणून हिंम्मत केली नाही.

मंदिराचा मागचा भाग आणि खाली पाण्यापर्यंत जाण्यासाठी पायऱ्या. असे म्हणतात की ह्या पायऱ्या ब्रिटीश अधिकाऱ्याने बांधून दिल्या आहेत..

◌्पायऱ्यांचा अँ गल हा जवळपास ८० डीग्री आहे. खूप अवघड आहेत पायऱ्या. मंदीराच्या मागे एक नविनच बांधलेले देवीचे पण मंदीर आहे, पण माझे लक्ष दुसऱ्या एका दगडी मंदीराकडे गेले. हे दगडी मंदीर पण साधारण त्याच काळातले. खूप दणकट मंदीर आहे. त्या कृष्ण मंदीरात गेलो , तिथे बहूतेक पुजा अर्चा होत नसावी असे वाटते. मंदीर अतीशय उत्तम अवस्थेतआहे. मंदीरामागे गर्भगृहखाली एक गुहा पण आहे. त्या गुहेत पुर्वी वाघ रहायचे असे म्हंट्ले जाते.

कृष्णमंदिर.. पुर्ण दगडाचे बांधकाम असलेले.

इतकं सगळं पाही पर्यंत अंधार पडलेला होता, आम्ही परत निघालो. हे शहर महानदीच्या काठावर वसलेले आहे. अजूनही नदी फार सुंदर दिसते संध्याकाळी. काढलेला एक फोटो पोस्ट करतोय खाली. शर्माजी म्हणाले की जर इथे पुर्ण उत्खनन केलं तर कदाचित मोहंजोदडॊ प्रमाणे एखादी पुर्ण संस्कृती सापडेल आणि ही साईट जागतिक हेरीटेज साईट होण्याच्या क्षमतेची आहे.

महानदी....

निघतांना पुन्हा मनःपुर्वक आभार मानले शर्माजींचे . अरूण कुमार शर्मा यांच्या बद्दल पण थोडक्यात माहिती देतो. नेटवरून घेतलेली माहिती आहे ही..

Sh. AK SHARMA is an archaeologist of repute. He is internationally known for his original contributions in the field of archaeology and anthropology. During thirty three years of his hectic career, in different capacities in the Archaeological Survey of India he explored and excavated a number of sites throughout the length and breadth of the country, particularly in remote and inaccessible areas of North-East India, Jammu-Kashmir and Lakshadweep. For the First time, through his field works he brought Sikkim and Lakshadweep Islands in the Archaeological map of the country. To his credit goes the discovery and excavation of the biggest Stone age site Anangpur (near Delhi), the biggest prehistoric cave of kachagad in Maharashtra, the sprawling nucleus megalithic site in chhattisgarh, unique Neolithic site of Gufkral in Kashmir valley, early historic sites of Sekta in Manipur and Vadagokugiri in Garo Hills of Meghalaya. He is also known for the discovery of horse bones of domesticated horse bones of domesticated horse in Harappan context which have been internationally acknowledged and has changed the whole theory about Aryan Migrations. He has to his credit more than 50 published research papers on anthropology, archaeology, prehistory and other aspects of archaeology. Presently he is working as senior fellow of Indian council of Historical Research on his project “Megaliths of Chhattisgarh including Bastar”. His recent book on History of Tansa valley is being published by -Gurudeva Siddha Peeth Ganeshpuri°, Mumbai. Presently he is the Director of Excavation Art Mansar in Maharashtra.

खीर भवानी.

..
याच ठिकाणा पासून मिलिटन्सी सुरु झाली होती दोन्ही बाजुला अर्धवट ..बारामुल्ला .
जळलेली काश्मिरी पंडितांची घरं दिसतहोतीटॅक्सी ड्रायव्हर सांगत होता ., सर इसी जगहसे टेररिझम शुरु हुवा था साथ साथ रहने वाले हजारो काश्मिरी पंडीतोंको . उनके पडोसियोने मार डाला, या फिर भगा दिया घरोंपर जबरदस्ती कब्जा कर . जिन्होने घर छोडनेसे इन्कार किया उनके घरोंके साथ उन लोगोंको भी जला .लिया दिया थाजो लोग साथ मे इद और दिवाली मनाते थे एक दुसरेके खुनके प्यासे. हो गये थे हे सगळं तर आधी पण बरेचदा ऐकलं होतं., आणि वाचलं पण होतं, पण जेंव्हा स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिलं तेंव्हा मात्र मन विषण्ण झालं.

इथल्या काश्मिरी पंडितांच्या तरुण मुलींना आणि सुनांना पळवून नेवून त्यांच्यावर अत्याचार केले त्या टेररिस्ट लोकांनी रस्त्याच्या शेजारच्या घरांच्या कडे पाहिलं की . एक घरावरचा ॐ खोडून .त्या घरांवरील हिंदु ठसा लक्षात येत होता त्यन जागी लिहिलेलं ७८६ नजरेत भरत होतंघराचे केशरी रंग., जरी त्यावर हिरवे रंग पोतले असले तरीही अधूनमधून डोकं बाहेर काढत होते, आणि ते पाहून अजूनच कसं तरी होत होतंसहज बरोबर असलेल्या बायको कडे आणि दोन .. मुलींच्या कडे लक्ष गेलं. काहीच न बोलता शांत पणे कारच्या खिडकी च्या बाहेर पहाणं सुरु केलं काश्मीरचे . सौंदर्य, जे गेले आठ दिवस मनाला मोहवत होतं तेच आता नजरेला बोचायला लागलं.

समोर पोंचू घातलेल्या बायका आणि पठाणी ड्रेस घातलेले ते पुरुष, सगळेच मला टेररिस्ट वाटतं होते त्यांच्याकडे पाहिलं की वाटायचं की आत्ता हा त्य अ पोंचु च्या . किंवा एखादा ग्रेनेड काढून .आड लपवलेली बंदुक काढेल आणि गोळीबार सुरु करेल आमच्या क्वॉलिस वर फेकेल दोनच दिवसापूर्वी आम्ही जेंव्हा श्री नगरला होतो . .तेंव्हा श्रीनगरला शालिमार गार्डन जवळ ब्लास्ट करण्यात आला होता

जम्मुला एअरपोर्टला उतरल्यापासुनच आम्ही क्वालिस भाड्याने घेतली होती पुर्ण टुर . सगळा टुर मी स्वतःचा .सोबत आपलं वाहन असलं की बरं असतं .दिवसांचा १५ होत मुंबईला काश्मीर टुरिझम चं ऑफिस आहे ड्ब्लु टी सी ला .प्लान केला होता

काव्य वाटेल ते.
साहित्य प्रतिष्ठान

फक्त टॅक्सी एका जम्मुच्या मित्राकडून बुक केली .त्यांच्याकडेच सगळं बुकिंग केलं होतं म्हटल ओळखीचा ड्रायव्हर असावा .होती, आणि तो मुस्लिम नसावा इतकीच !बस्स .. माफक अपेक्षा होतीअरे हा काय विचार करतोय मी ..थोडं हसू आलं .? ड्रायव्हर जो जम्मूचा हिंदु होता तो म्हणाला ,साहब, हे टेररिस्ट लोकं टुरिस्ट लोकांना अजिबात त्रास देत नाही जर.कारण इथली सगळी एकॉनॉमी टुरिझम वरंच अवलंबून आहे . टुरिस्ट आले तरच इथल्या लोकांना पैसा मिळणार, नाहितर नुसते आक्रोड आणि बदाम खाऊन पोटं भरावी लागतील.

आम्ही जेंव्हा जम्मु ते श्रीनगर प्रवास केला, तेंव्हा आमची कार एका मिल्ट्री कारव्यासोबतच होती अगदी श्रीनगर पर्यंत अगदी प्रत्येक शंभर फुटावर एक . अगदी -मिल्ट्रीचा जवान होता हातात स्टेनगन घेउन °तयार °पोझिशन मधे त्यामुळे!.. कोण .इथल्या मिल्ट्री जवानांच्या जीवाला खूप धोका आहे .अगदी सेफ वाटत होतं मिल्ट्री च्या ट्रक्स वर तर नेहेमीच हल्ले .कधी कुठुन हल्ला करेल ते सांगता येत नाही होतात, पण टुरिस्ट लोकांना मात्र कधीच काही केलं जात नाही हे ऐकुन पुन्हा जरा बरं . वाटलं¤ आणि नंतर स्वतःच्या कमकुवत मनाची लाज वाटली सैनिकांवरच हल्ला - करतात हे ऐकुन मला सेफ वाटलं?? कसं मन असतं नाही माणसाचं स्वतःची सेफ्टी . इव्हन ऐट द कॉस्ट ऑफ अदर्स ..आधी महत्वाची वाटते लाइव्ह्ज¤.. !!

गेले आठ दिवस बायको मुलांच्या बरोबर होतो, त्यामुळे बरेचसे विषय चघळुन झाले होते प्रत्येक जण आपापल्या कामात बिझी .मुंबईला असतांना संवाद तर कमीच होतो. पण इथे मात्र चोविस तास बरोबर .असतो¤..मुलगी कारच्या अगदी मागच्या सिटवर आडवी पडून झोपायचा प्रयत्न करित होती .दुसरी मुलगी पुस्तक वाचत बसली होती . काश्मीरच्या सृष्टी सौंदर्याची जादू आता कमी झाली होती आम्ही सगळे त्या सुंदर . निसर्गाशी नकळत पणे एकरुप झाले होतो .त्या निसर्गाचाच एक भाग झालो होतो . सहज लक्षात ..बायकोने डोक्याभोवती ओढणी बांधुन घेतली होती केस उडू नये म्हणून आलं, बायको अजुन ही तरुणच दिसते, तिचं एजिंग कमी झालंय माझ्या पेक्षा . पुर्वी नियमीतपणे पणे जिमला .क़दाचित कमी खाणं आणि जिम चा परिणाम असावा .ज़ायची ती

शेजारच्या घरांच्या कंपाउंड वॉल्स वर गुलाबाचे ताटवे बोगन वेली प्रमाणे सोडलेले होते दूर .काही घरांच्या कंपाउंड वॉल्स तर अगदी लाल चुटूक दिसत होत्या . असलेल्या पांढऱ्या शुभ्र बर्फाच्या हिमालयाच्या पार्श्वभूमीवर घरं उठ्न दिसत होती एखाद्या चित्रकाराने एक.पण त्या घरामधे जिवंतपणाचं काही लक्षण दिसत नव्हतं. सुंदर मुलीचं चित्र काढावं पण त्यात नेमकं त्या मुलीचे किंवा पापण्या काढणं, किंवा भुवया काढणं¤सुंदर डोळे काढणं विसरुन जावं तसं काहिसं दिसत होतं..

शेवटी एकदचं आम्ही खीर भवानीच्या मंदिराजवळ पोहोचलो कार पार्क केली आणि . मंदिराचं मुख्य दार .आम्ही निघालो दर्शनाला बंद होतं तिथे समोर रेतीची भरलेली .

.त्यांच्या आड काही मिल्ट्री चे जवान गन्स घेउन बसले होते ..बरीचशी पोती होती
समोर दुकानं होती युजवलपूजेच्या सामानाची त्या सामानात नेहेमीच्या पूजेच्या.
..ती म्हणजे खिरीचे मोदक .सामाना व्यतिरिक्त फक्त एकच गोष्ट जास्त होती
तांदुळाच्या, साखर आणि दूध घालुन डिहायड्रेट केलेल्या स्टिक्स खीर भवानी देवीचं ..
त्य .चारही बाजुला पाणी असतं .मंदिर एका लहानशा टाक्यात आहे ा मधे आपण
आणलेले खिरीचे ते स्टीक्स टाकायचे अशी प्रथा आहे सुंदर दुधाळ रंगाचं पाणी .
दिसत होतं, पंडितजी म्हणाले, की जेंव्हा एखादं परकीय आक्रमण किंवा धोका असेल
तेंव्हा हेच पाणी लाल होतं..

आम्हाला पाहुन तिथला पंडितजी पण समोर आला आमच्या सगळ्यांच्या कपाळाला .
त्याने कुंकवाचे बोट टेकवलेसर्व मांगल्य मांगल्ये.४. सुरु केलं श्रध्दापूर्वक देवीला .
तिथलं कुंद वातावरण .नमस्कार केला आणि झाडाच्या पारावर टेकलो, आणि संपुर्ण
मोठ्या मंदिरामध्ये फक्त आमची फॅमिली मंदिर म्हंटलं की कसा .कसंतरी वाटत होतं .
त्याशिवाय .राबता हवा माणसांचा काही मजा नाही इथे जवळपास सगळी मुस्लिम.
सगळी पंडितांची घरं मुस्लिमांनी विकत घेतली आहेत .बहुल वस्ती आहे आता, त्या
मुळे इथे येणार तरी कोण?प्रसाद म्हणून एका वाटीमधे तांदुळाची गरम गरम खीर
दिली तिथे.
सौमंदिरामधे वॉश रुम मधे गेली आणि मी त्या पंडितजींशी गप्पा म .ारत बसलो.

पंडितजींनी पण तेचं सगळं सांगितलं जे ड्रायव्हरने सांगितले होते फक्त डोळ्यात पाणी .
आणून म्हणाला, तुम्ही इकडे का आलात? सुंदर निसर्ग तर हिमाचल मधे पण आहे ..
तुम्ही लोकं इथे येता . तुम्ही इकडे यायला नको होतं, हाउस बोट्स, घोडे भाड्याने
घेता आणि .°त्या° लोकांना पैसे देता मग ह्याच पैशातला मोठा हिस्सा हा ते टेररिस्ट .
त्यांच्या मस्जिद मधे जेहादच्या नावाखाली पैसा .ऐक्टीव्हिटीज साठी डोनेट करतात
गोळा केला जातो, आणि तोच पैसा कुठे वापरला जातो ते तुम्ही जाणताच४

तुम्ही लोकं इकडे येता, त्यांना पैसे देता.. . टेररिस्ट फंडींग करताय तुम्ही लोकं§
अजाणतेपणीमी नुसता बसून राहिलो मला तर काय बोलावं ते कळत नव्हतं ..

पंडितजी म्हणाले, जर तुम्ही कांही वर्षांपूर्वी आले असते तर या मंदिरामध्ये तुम्हाला
खूप लोकं दिसले असते पण आता इथले हिंदु लोकं विस्थापित झाल्यामुळे या .
मंदिरात य ेणारे लोकं कमी झालेले आहेतफक्त सणा वाराला ., किंवा आमच्या सारखे
टुरिस्ट लोकंच फक्त येतातमी पंडितजींना म्हणालो .मला खूप वाईट वाटलं .., तुमचं
म्हणणं पटलंय मला , आणि मी इतरांना पण कन्व्हे करिन ..

पंडितजींच्या मुलांनी बारामुल्ला सोडलंयआता पंडितजी आणि फक्त त् .यांची बायको
दोघंच रहातात तिथेम्हणाले ., मुलगा दिल्लीला गेलाय मोठ्या मुश्किलीने त्याच्या .

बायकोची आणि मुलींची इज्जत वाचली°त्या° वेळीपंडितांनाही खूप बोलायचं होतं .., पण तेवढ्यात सौ.आली .

पंडीतजींनी अगदी आपुलकीने आणि काळजी युक्त स्वरात सांगितलं की लवकर जा, अंधार पडण्याच्या आत पोहोचा श्रीनगरला उगाच त्यांचे डोळे भरुन आले मुलींच्या . बायकोचे पण डोळे .मला वाटतं त्यांना आपल्या नाती आठवल्या असतील ..कडे पाहून उगाच पाणावले, जरी तिला आमचं झालेलं बोलणं काहीही माहिती नसलं तरीही आमच्यातला थंड शांतपणा तिला नक्कीच जाणवला असणार..

शेवटी मी पुरुष,आणि पुरुषाच्या डोळ्यात अश्रू नको, म्हणून निग्रहाने ते अश्रू माघारी पाठवलं मुलींच्या समोर नको डोळ्यांच्या कडा ओल्या .तरी पण कडा ओलावल्याच .. व्हायला¤त्यांना वाटतं ना, माय डॅडी स्ट्रॉंगेस्ट.. 🙂 म्हणून खाली वाकलो आणि पंडितजींना नमस्कार करुन उभा होतांना उगाच डोळ्यांवरून फिरवला, म्हंटलं कुंकु गेलं वाटतं डोळ्यातपंडितजींच्या पाया पडलो..आणि रुमालाने पुसला चेहेरा .., एक पाचशे रुपयांची नोट त्यांच्या हातात ठेवली डोळ्यांना डॊळे भिडले ..त्यांच्या कडे पाहिलं . , आणि निरोप घेतला¤ अगदी आपल्या अजोबांना सोडून चालल्या प्रमाणे वाटत होतं.आणि आम्ही परत निघालॊ श्रीनगरला ..

मला वाटतं की हवेतला बोचरा गारवा , आणि त्यामुळे उमटणारे शहारे थोडी .. ..सोबत असलेल्या मुलींची आणि बायकोची काळजी ..मनातली भिती. आणि या सगळ्यांच्या सोबत मी कधी सगळ्यांसोबत असूनही एकटाच

रानीकी वाव § वर्ल्ड हेरीटेज

वाव चा आतून काढलेला फोटो आम्हाला आत जाऊ दिले गेले नाही ., म्हणून बिग बी ब्लॉग वरून घेतलाय हा फोटो.

नजरेसमोर ते दृष्य उभे रहात होतेसाधारण पणे . इस .चा काळ ११६० ते ११२२ . सरस्वती नदी शेजारी असलेले एक पाटण नावाचे गांव गुजराथची -मुख्य व्यापारी पेठ- पावसाचे थैमान . सगळीकडे नुसतं पाणी पाणी झाल्याने प्रत्येक माणूस स्वतःचे आणि आपल्या कुटुंबियांचे प्राण वाचवण्यासाठी हाती लागेल ते सामान घेऊन त्या जागेपासून दूर जाण्याचा प्रयत्न करत असेल४.. हे सगळं होत असतांना ती रानीकी वाव मात्र नदीच्या गाळाने भरल्या जात होती वर्षांचे कष्ट हे एका ४० . क्षणात मातीमोल झाले होते.

पण जरी या सगळ्या लोकांच्या दृष्टीने हा सरस्वती नदीला आलेला पूर आपत्ती असला, तरीही आर्किओलॉजीस्टच्या दृष्टीने महत्त्वाचा ठरला आहे हा पूर इतकी . विपत्ती आली, घरं वाहून गेले असतील.. प्राण गेले असतील, पण या पुरामुळे एकच चांगली गोष्ट झाली, ती म्हणजे "रानी की वाव" नदीच्या गाळाने पूर्णपणे भरून गेली.

नंतर कदाचित पूर ओसरल्यावर तिथे रहाणारे लोकं परत येऊन त्यांनी आपलं पुनःप्रस्थापन केले असेल, पण गाळाने भरलेली ही विहीर मात्र त्यांनी स्वच्छ केली नाही फुट गाळ काढायचा कंटाळा केला गेला असेल १०० कदाचित ., किंवा या वाव

च्या जवळपास रहाणाऱ्यांचे स्थलांतर झाले असेल § आणि ही वाव मात्र काळाच्या उदरात गडप झाली असावी.

पूर्ण वळसा घालून आल्यावर पायऱ्या उतरण्यासाठी पहिल्या पायरीवर उभा राहून घेतलेला फोटो

पुढे अनेक शतकं या °वाव° चं अस्तित्व पण लोकांच्या लक्षात राहिलं नाही या . काळात त्या वाव मधल्या सगळ्या कोरीव काम केलेल्या मुर्त्या वाव मधे भरलेल्या गाळाखाली मग मोगलांचे .जमिनीखाली दफन राहिल्या मुळे सुरक्षित राहिल्या- आक्रमण, मुस्लीम राजांचे हिंदूच्या देवतांचे विटंबन करणे ह्या सगळ्या प्रकारातून या मुर्त्या आपोआपच बचावलेल्या गेल्या , आणि ही ११ व्या शतकातली एक सुंदर सांस्कृतिक (धरोहर (§ वारसा आपल्या पर्यंत एकदम सुस्थितीत पोहोचला . इष्टापत्ती किंवा°ब्लेसिंग इन डिसगाइज", म्हणजे हेच का ते?

या विहिरीचे उत्खननाचे काम पुन्हा स्वातंत्र्योत्तर काळात म्हणजे १९५८ साली सुरु केले, आणि मग जेंव्हा एका पाठोपाठ सुंदर कलाकृती बाहेर निघू लागल्या तेंव्हा या °वाव° ला राष्ट्रीय महत्त्वाचे स्मारक म्हणून घोषित केले गेले युनेस्कोने मात्र याला. साली दिल १९९८ वर्ल्ड हेरिटेज चा दर्जा हा◌ा.

राणी उदयमतीने आपल्या पतीच्या -राजा भीम देव च्या ,स्मरणार्थ या "वावचे" निर्माण कार्य १०२२ मधे   १०६० पर्यंतच्या काळात केले, म्हणून याला रानीका वाव म्हणून ओळखले जातेवर्ष ४० साधारण पणे . या विहिरीचे बांधकाम चालले. पूर्वीच्या काळी दिवंगत पती किंवा पत्नीच्या स्मृती प्रीत्यर्थ समाजोपयोगी किंवा धार्मिक वास्तू बनवण्याची परंपरा असावी, म्हणूनच या अशा °वाव°चे निर्माण कार्य

हाती घेतले असावेपांथस्थांना . पाणी मिळावे आणि आरामही करता यावा हा उद्देश होता या मागचा वॉटर टेबल .गुजरातचा हा भाग म्हणजे तसाही पाण्याची कमतरताच. पण बराच खाली असल्याने अगदी भर उन्हाळ्यातही पाण्याची टंचाई जाणवू नये, हा एक उद्देश असावा .°वाव° च्या भिंतीवर वेगवेगळ्या पुराणकाळातल्या मुर्त्यांचे कोरीव काम करून सजवण्याचे कारण धार्मिक उद्देश असावा .

तुम्ही °वाव° च्या प्रांगणात पोहोचलात की बऱ्याच अंतरापर्यंत मस्त पैकी हिरवेगार लॉन दिसते .लॉन मधून चालत जाण्यासाठी एक टाइल्स लावून रस्ता बनवलेला आहे . त्या रस्त्यावरून थोडं चालत गेल्यावर तुम्ही त्या°वाव° च्या जवळ पोहोचता, आणि ती वाव दिसल्यावर इतकं सुंदर बांधकाम पाहून साहजिकच तोंडातून " वॉव" निघाल्याशिवाय रहात नाही.

तुम्ही वाव जवळ पोहोचताच तिचा २२० फुट लांब, आणि ६८ फुट रुंद असलेला आकार पाहिल्याबरोबर तिच्या भव्यतेची कल्पना येते, ही विहीर १०० फुट खोल आहेआणि त्या काळात केवळ मॅन्युअल लेबर ने . हे काम करायला ४० वर्ष लागले यात काहीच आश्चर्य नाही.

जमिनीच्या लेव्हल पासून सुरु होणाऱ्या पायऱ्या तुम्हाला खाली वाव मधे खालच्या लेव्हल पर्यंत म्हणजे थेट पाण्यापर्यंत घेऊन जातात या पायऱ्यांवरून उतरतांना एक . गोष्ट लक्षात येते, ती म्हणजे एका रांगेत सरळ पायऱ्या नाहीत, तर सूर्य मंदिराच्या कुंडातल्या पायऱ्यां प्रमाणे दोन तीन सरळ पायऱ्या , आणि मग आडव्या पायऱ्या अशी रचना आहे म्हणजे पायऱ्या उतरताना तुमचे तोंड एकदा खालच्या दिशेने . असते, तर दोन पायऱ्या उतरल्यावर आडव्या पायऱ्या असल्याने तुम्ही वाव च्या भिंती कडे पहाता.

पायऱ्या अशा करण्याचे कारण पूर्वीच्या सूर्य मंदिराच्या पोस्ट मधे लिहायचे राहून गेले, ते आता इथे लिहितोयहे केवळ दिसायला चांगलं दिसतं म्हणून नाही ., तर लोकांच्या सुरक्षिततेचा विचार यात केलेला आहे जर उतरतांना एखाद्याचा पाय वगैरे . .घसरला तर एकदम विहिरीच्या तळाशी जाऊन पोहोचू नये हे कारण असावे

पूर्वी अडाळजची वाव पाहिलेली असल्याने मनातल्या मनात त्या वाव शी तुलना केली जात होतीपण खरं सांगायचं ., तर ते योग्य ठरणार नाही दोन्ही वाव ची . शिल्पकारीता पूर्णपणे वेगवेगळी आहे, या वाव मधे दशावताराचे पूण चित्रण केलेले आहे च्या वर कोरीव कलाकृती ८०० ., मुर्त्या वापरून ही वाव आतून सजवलेली आहे, तर अडाळज च्या वाव मधे मात्र कोरीव कामावर जास्त भर दिलेला आहे.

रानीका वाव मधे द्शावताराचे पुर्ण चित्रण केलेले आहे यातले वराहावतार आणि . त्याच सोबत नाग कन्या .वामनावताराचे शिल्प अतिशय सुबक आणि रेखीव आहे,

देवकन्या, श्रृंगार करणाऱी स्त्री, महिषासुरमर्दिनी, लक्ष्मी नाराय़ण, ब्रह्मा, विष्णू, गणेश अशा अनेक नितांत सुंदर प्रतीमा कोरलेल्या आहेत.

ट्रॅडिशनल गुजराथी डीझाइन आजही गुजरात मधे साड्य़ांवर हेच डिझाइन थोडा फार .. .बदल करून वापरले जाते

स्त्री वाचकांना, गुजराती साड्य़ांच्या डिझाइनचा एक खास पॅटर्न माहिती असेलच . तोच पॅटर्न इथे दगडांमधील कोरलेला दिसतो म्हणजे आजही जे डिझाईन ट्रॅडीशनल . .इथे त्याचे फोटो देतोय .गुजराती साड्यांमधे वापरले जाते ते दहा शतकं जुने आहे

या विषयावर काही जास्त लिहिण्यासारखं नाहीच, जे काही आहे, ते पहाण्यासारखं आहे !तरीही हा एक लहानसा प्रयत्न !

सूर्य मंदीर -मोढेरा

सूर्य मंदीर म्हंटलं की कोणार्क आठवतं पण तितकंच सुंदर असलेले एक सूर्य मंदीर . .अहमदाबाद जवळ आहे म्हणून सांगितलं तर कदाचित विश्वास बसणार नाही बऱ्याच गोष्टी आपल्या जवळ असल्या की त्याकडे दुर्लक्ष केले जाते..हे पण तसंच .

हेरिटेज वास्तू या मला नेहेमीच भुरळ घालत आल्या आहेत हेरीटेज वास्तूंची कला . कुसर पाहिली किंवा मोठमोठे दगड वर कळसा पर्यंत चढवलेले पाहिले की हे काम " त्या" काळी कसं बरं केले असेल हा प्रश्न पडतो भारता मधे सर्वसामान्य जनतेला . जरी हेरिटेज वास्तूंची पर्वा फारशी नसली, तरीही पुरातत्त्व विभाग आपलं काम चोख करित असतो.

अशा पुरातन वास्तू जो पर्यंत कोणी जाणकार दाखवत नाही, तो पर्यंत त्यामधला आनंद तुम्हाला मिळू शकत नाही, जर या वास्तूंची माहिती सांगणारा कोणी नसेल तर मग उगाच काहीतरी कोरीव काम केलेलं मंदीर पाहिलं, बस्स्स, यापेक्षा जास्त काही समाधान मिळत नाहीपण तेच जर एखाद्या जाणकार व्यक्तीने दाखवले की त्या . वास्तूला एक वेगळंच परिमाण या बाबतीत मी थोडा .प्राप्त होतं (डायमेन्शन) पूर्वी एकदा शिरपूरजवळ उत्खनन .नशीबवान आहे असे म्हणायला पाहिजे सुरु असतांना श्री अरूण कुमार शर्मा हे जागतिक ख्यातीचे आर्किओलॉजिस्ट भेटले होते, आणि त्यांनी उत्खनन सुरु असतांना कसे काम केले जाते ते प्रत्यक्ष दाखवले होते . त्या बद्दल पण पूर्वी या ब्लॉग वर" उत्खननाच्या साईटवर" म्हणून लेख लिहिला होताया वेळेस पण जेंव्हा सूर्य मंदिराजवळ पोहोचलो ., तर तिथे एक जाणकार आर्किओलॉजिस्ट पटेल साहेब भेटले, त्यांनी आम्ही कोण कुठून आलो ही प्राथमिक चौकशी केली आणि अजिबात काही आढेवेढे न घेता मंदीर दाखवायला आमच्या सोबत आले.

मेहसाणा अहमदाबाद पासून ! ७० एक किमी असेलेले एक शहर मेहसाणाचं . औद्योगिक दृष्ट्या असलेले महत्त्व हे त्याच्या आसपास असलेल्या ओ एन जी सी च्या ऑफिससाईट्स/ आणि अमूलचे कलेक्शन सेंटर मुळे आहे इथे येणारे . बहुतेक लोकं याच ऑफिसच्या कामासाठी येत असतातपण माझ्या मते ., अहमदाबादला फिरायला म्हणून आल्यावर इथे सूर्य मंदिर, रानीका वाव, आणि पटोला साडी , पाहिल्या शिवाय अहमदाबाद भेट पूर्ण होऊच शकत नाही.

पुष्पावती नदीच्या किनाऱ्यावर अहमदाबाद पासून साधारण ८०९०- किमी अंतरावर मांढेरा गावात इसाली एक १०२२.स. सूर्य मंदीर बांधले गेले. सोलंकी वंशाचे राज्य असतांना आणि हिंदू धर्माच्या भरभराटीचा काळ असतांना जे काही बांधकाम झाले, त्या मधले हे एक !मंदिर पाहिले, की त्याकाळच्या हिंदू डायनेस्टीची किती भरभराट झाली होती हे लक्षात येतेमंदिराच्या बांधकामासाठी . जयपुरचा सॅंड स्टॊन वापरला गेला आहे इतक्या दुरून त्या काळी हा सॅंड स्टोन कसा आणला . .असेल हा प्रश्न मनात येतोच मंदिराचे बांधकाम पूर्ण करण्यासाठी ३८ वर्ष लागली असे म्हणतात.

मंदिर बांधण्यासाठी ही अशी लाकडी पाचर वापरलेली आहे..दोन दगडांच्या मधे .

ही अशी कोरीव काम केलेली असंख्य मंदिरं भारतात आहेत, मग या मंदिरात विशेष काय? मंदिराच्या आवारात प्रवेश केल्यावर मोठा बगिचा आहे हे मंदीर तसे . लोकवस्ती पासून त्या काळी दूरच असावे इथे आल्यावर देवदर्शनापूर्वी लोकांना . त्या .अंघोळ वगैरे करता यावी म्हणून नैसर्गिक पाण्याचे एक कुंड बनवलेले आहे काळी खरं म्हंटलं तर°वाव° म्हणजे विहीर बांधण्याची पद्धत होती पण इथे मात्र एक - .मोठे कुंड बांधलेले आहे पाण्यापर्यंत पोहोचता यावे म्हणून पायऱ्या बांधलेल्या आहेत . लाकडी पाचर वापरली जायची त्याचे खूणा अद्यापही दोन दग एकत्र ठेवण्यासाठी चौकोनी आकाराच्या या कुंडाला सौंदर्य लाभले आहे ते .काही ठिकाणी दिसतात

मंदिरांच्या १०८ सभोवताली असलेल्या पायऱ्यांनी आणि त्या पायऱ्यांवर असलेल्या च .मुळे◌ारधाम यात्रा करणे प्रत्येकाला शक्य होत नसल्याने ह्या १०८ मंदिरातील देवतांचे दर्शन घेतले की झाले, अशी भावना होती.

सूर्य मंदिरातला सगळ्यात आवडलेला भाग म्हणजे हे कुंड..

कुंडाच्या पायऱ्यांचे एक्झॅक्ट चोकोनी असलेले आणि अगदी शेवटच्या मिलिमीटर पर्यंत एकसारखे असलेले आकार, आणि रचना खरंच मनमोहक आहेत मंदिराच्या . जवळ पोहोचलो, की इथेच आपण त्या वास्तुच्या प्रेमात पडतो.

सगळयात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे ह्या मंदिराचा कळस हा अगदी बरोबर “कर्क वृत्ता”वर येतोकुंडा शेजारी.सूर्य मंदीर आहे म्हणून तसे बांधले असावे . एक ५२ खांब असलेला सभामंडप आणि नंतर त्या मागे   सूर्य मंदीर बांधलेले आहे एका. आठवडे असतात ५२ वर्षाचे, म्हणून मंदिरासमोरचा हा सभामंडप   ५२ खांबावर बांधलेला आहेप्रत्येक खांबावर धर्म!, अर्थ, काम मोक्ष अशा जीवनातल्या चारही महत्त्वाच्या गोष्टींचे शिल्प कोरण्यात आलेले आहेत. दुर्दैवाने ह्या साठी सॅंड स्टॉन वापरल्याने सगळ्या मुर्त्यांचे कोरीव काम बरंच झिजले आहे.

ह्या मंदिराची उंचीती ! देखील बरोबर ५२ फुट आहे मंदिराच्या ईशान्य दिशेला एक . या स्टेज वर पूर्वीच्या काळी नाच गाण्याचे कार्यक्रम .स्टेज बनवलेले आहे किंवा ईश स्तवन होत असावे.

मुख्य मंदिरामध्ये एक सूर्य मूर्ती पूर्वी होती ती बहुतेक नंतरच्या काळात कुठे गेली याची माहिती उपलब्ध नाही आख्यायिका नुसार मुसलमानांनी ती तोडली) .§ पण याला काहीच आधार नाही २१ कर्कवृत्तावर असल्याने दर वर्षी एक दिवस म्हणजे . (

जून रोजी सूर्याच्या मूर्तीच्या चेहेऱ्यावर गाभाऱ्यात प्रकाश पोहोचतो ह्या दिवशी . .सूर्य प्रकाशाचा खेळ पहाण्यासाठी बरेच लोकं येतात

श्रृंगार करतांनाखांबावर कोरलेली प्रतिमा ..

प्रत्येक खांबावर धर्म,अर्थ काम मोक्ष धर्म .या चार मूल भूत गरजा कोरल्या आहेत - § म्हणजे एखादा रामायण महाभारताचा प्रसंग, अर्थज्या मधे त्याकाळच्या - धंद्याच्या देवतांचा म्हणजे विश्वकर्मा आणि जसे शेती वगैरे करणारी माणसं, झाडं तोडताना शिल्प वगैरे इतर दररोज केली जाणारी कामं कोरलेली आहेत काम म्हणजे . आणि मोक्ष म्हणजे विष .काही संभोग क्रिया करतानाची शिल्पं कोरलेली आहेतणू , सूर्य, कुबेर , शिव इत्यादी देवांची शिल्पं कोरलेली आहेत प्रत्येक शिल्प हे . वेगवेगळ्या विषयाला जरी वाहिलेले असले, तरीही ते एकाच खांबावर कोरले आहे हे विशेष थोडक्यात ., पूर्वी च्या काळी धर्म अर्थ काम मोक्ष या सगळ्या बाबींना काही ठिकाणी अगदी सारखे महत्त्व दिले जायचे.

मंदिराच्या बाहेरची शिल्पं ही थोडी वेगळी आहेत विद्या सगळ्यात महत्त्वाची ., ही गोष्ट हजार वर्षापूर्वी पण सर्व मान्य होती, म्हणून विद्येच्या   देवतेचे सरस्वतीचा शिल्प   मंदिराच्या सर्वोच्च म्हणजे कळसाच्या जवळ कोरलेले आहे.   , म्हणजे सर्वोच्च ठिकाणी विद्येच्या देवतेचे सरस्वतीचे चित्र कोरलेले आहे.

मंदिराच्या बाहेरच्या भागाकडे पाहिले तर सगळ्यात खालच्या भागात म्हणजे पायाजवळ १०८ हत्ती कोरलेले आहेत, आणि प्रत्येक हत्तीची सोंड ही वेगवेगळ्या दिशेला वळलेली कोरलेली आहेया पैकी बरेच हत्ती खराब झाले अस .ले तरी अजून काही हत्तींचे सौंदर्य मात्र अजूनही दिसून येते लहान मुलं जेंव्हा मंदिराला प्रदक्षिणा . घालतील तेंव्हा त्यांच्या नजरेच्या टप्प्यात येतील अशा तऱ्हेने ही हत्तीची शिल्पं कोरली आहेत .

पूर्वीच्या काळी साधारण चौदा वर्ष वयाच्या मुलाला स्त्री पुरुषांच्या संबंधातील ज्ञान मिळावे अशी अपेक्षा असायचीत्यामुळे चौदा वर्षाच्या मुलाच्या . नजरेच्या उंचीच्या टप्प्यावर येईल अशा तऱ्हेने मंदिराच्या चारही बाजूने संभोग चित्रे कोरलेली आहेत § ज्या मधे समूह संभोग , किंवा त्या संबंधातील इतर विषयही वर्ज नाहीत आजच्या . युगातसुद्धा आपण सेक्स एजुकेशन असावे की नसावे या बद्दल चर्चा करतो,पण कुठल्याही निर्णयावर येऊ शकत नाही, पण पूर्वीच्या काळी मात्र ते अस्तित्वात होते ही वास्तविकता किती अविश्वसनीय वाटते नाही??

याच्या चित्रांच्या वरच्या उंचीवर, म्हणजे तिसऱ्या टप्प्यात मोठ्या आकारात सूर्य देवाची सात घोडे असलेल्या रथावर बसलेली प्रतिमा, तसेच कुबेर , अप्सरा इत्यादींचे कोरीव काम केलेले आहेइथे एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवली ., की संभोग चित्रे ही अतिशय लहान आकारात, तर इतर देवांची आणि अप्सरांची चित्रे ही त्यापेक्षा दहा पट किंवा त्याहूनही जास्त मोठ्या आकारात आहेत, म्हणजेच शारिरीक गरजांपेक्षा आध्यात्मिक गरजांना मोठेपण दिले गेलेले आहे.

समुद्र मंथन,सीतेचे अपहरण, हनुमानाच्या संजिवनी आणण्याचा प्रसंग वगैरे बरेच प्रसंग पण चित्रित केलेले आहेत पण सॅंड स्टोन वापरल्याने नैसर्गिक झिज झाल्याने - नीट कोणीतरी दाखवल्याशिवाय आणि समजून सांगितल्याशिवाय समजत नाही . पटेल साहेब सोबत होते, म्हणून त्यांनी सगळं काही व्यवस्थित समजावून सांगितले,

पटेल साहेब म्हणाले की परतीच्या रस्त्यावर एक “वाव” म्हणजे स्टेप वेल च्या उत्खननाचे काम सुरु असलेले दिसेल ही स्टेप वेल पूर .्वीच्या काळी गावातल्या लोकांच्या पाण्याचे साधन होती फूट १०० फूट ते ७० इथे सामान्यपणे विहिरींची खोली . हल्ली आपण बोअर वेल पण तितकीच खोल करतो -असायची, आणि साधी विहीर ही २५ फुटा पर्यंत खोल असते-हे पोस्ट फार मोठं होतंय..असो . तुम्ही कधी तिकडे गेलात, तर पहातांना काही गोष्टींची माहिती असावी म्हणून हे पोस्ट!

ई साहित्य प्रतिष्ठान

बारा लाख मराठी वाचकांसाठी ई चळवळ

चार वर्षांपुर्वी स्थापन झालेल्या ई साहित्य प्रतिष्ठानने आजवर आपल्या वाचकांना दोनशेहून अधिक दर्जेदार मराठी ई पुस्तके विनामूल्य दिली आहेत. मोरया, मीरा, कृष्णा, गुरुदेव रविंद्रनाथ, स्वा. विवेकानंद, विंदा करंदिकर, ना धों महानोर, ग्रेस , नारायण सुर्वे, लोकमान्य टिळक, छत्रपती शिवाजी महाराज असे एकाहून एक सरस विषय आम्ही घेतले. सुमारे चारशे नवीन साहित्यिकांना या व्यासपीठावरून सादर केले. इंटरनेटवर मराठी भाषेतील साहित्य लोकप्रिय करण्याची चळवळ हिरिरीने पुढे नेली. प्रेम आणि सौंदर्याबरोबरच विद्यार्थी आणि शेतकर्यांच्या आत्महत्या, दहशतवाद अशा ज्वलंत विषयांवरचं साहित्य मांडलं. विनोदाला वाहिलेलं ई श्टाप देऊन हसवलं. लहान मुलांसाठी बालनेटाक्षरीची निर्मिती केली. शास्त्रीय संगीताची समज तरुणांत येण्यासाठी संगीत कानसेनचे ई वर्ग चालवले. नव्या कवींसाठी एक भक्कम व्यासपीठ म्हणजे नेटाक्षरी चालवले. तर महाराष्ट्रातल्या किल्ल्यांची माहिती देणार्या पुस्तिकांची मालिका “दुर्ग दुर्गट भारी” द्वारे महाराष्ट्रातल्याच नव्हे तर जगभरातल्या मराठी मंडळींना मराठमोळ्या इतिहासाची उभारी दिली. लवकरच आमचा ई-यत्ता हा ज्ञानवेध घेणारा उपक्रम सुरू होईल तर मराठीचं वैभव जे ज्ञानदेव तुकाराम अशा संतांच्या पुस्तिकांची एक मालिका आपल्या भेटीला येईल. केवळ कविताच नव्हे तर कथा कादंबर्या आणि गंभीर विषयांवरची पुस्तकेही आपल्याला इथे मिळतील. तर तरुणांमध्ये नव्या जगाला सामोरं जाण्याची हिंमत जागवणारं “उनाड” ही आता प्रसिध्द झाले आहे.

दिड लाखभर रसिकांपर्यंत दर्जेदार साहित्य नियमितपणे विनामूल्य पोचवण्याची आमची परंपरा आम्ही सातत्याने चालू ठेवूच. आम्हाला हा उत्साह आणि प्रेरणा देणारी आपली पत्रेही येत राहू द्या. पण मनात एक विचार येतो. आपली वाचकसंख्या फ़क्त लाखभर लोकांपर्यंत मर्यादित का? १२ कोटी मराठी माणसांपैकी निदान १२ लाख वाचकांपर्यंत तरी हे विनामूल्य ई साहित्य पोचलंच पाहिजे असं नाही वाटत आपल्याला? आणि त्यासाठी काही फ़ार करायची गरज नाही बंधो. आपल्या ओळखीच्या बारा लोकांची, बारा मराठी लोकांची मेल आय डी द्याल? जास्त दिलीत तरी हरकत नाही. पण निदान १२ मित्र किंवा नातेवाईकांची मेल आय डी पाठवा. असे लोक ज्यांनी मराठी साहित्य वाचावे अशी आपली इच्छा आहे. एक लाख

लोकांनी जर प्रत्येकी बारा आय डी पाठवले तर लाखाचे बारा लाख व्हायला कितीसा वेळ लागणार?
बारा लोकांची मेल आयडी पाठवणार्या वाचकांना आम्ही ई साहित्य पाठीराखे म्हणून वेगळे मानाचे स्थान देऊ. तुम्हाला आमच्या पुढील प्रवासाची कल्पना देत राहू. तुमच्या सूचना मागवू. तुमच्याकडून मार्गदर्शन घेत राहू. आमच्या पुढील प्रवासाचे तुम्ही सहप्रवासी असाल.

तर होणार ना ई साहित्यचे पाठीराखे ?

फ़क्त आपल्या खास मराठी मित्र नातेवाईकांच्या बारा मेल आय डी खालील पत्त्यावर पाठवा.

esahity@gmail.com

खात्री बाळगा, या मेल्सचा कोणत्याही तर्हेने गैरवापर केला जाणार नाही. त्यांना जाहिराती किंवा फ़ालतू मेल पाठवून त्रास देणार नाही. यांचा उपयोग केवळ चांगले दर्जेदार मराठी साहित्य पाठवण्यासाठी केला जाईल.

अधिक माहितीसाठी संपर्क :

www.esahity.com